Присвячується М. В. Лисенкові

І

Артист київської оперної спілки Флегонт Петрович Літошевський, після важкої зимньої праці в опері, одпочивав на волі в своїй власній оселі, в одному здоровому містечку над Россю в Київщині. Вже минуло років зо три, як він, заробивши чимало грошей, купив собі край містечка чималу міщанську оселю з домком та з чималим садочком над самісіньким берегом Росі. Хата була проста, міщанська, хоч не дуже стара, але тісна й присадкувата. Кімнати були невеличкі, низькі. Літошевський поновив хату, звелів піднять сливе на пів-аршина стелю, попрорубувать більші вікна й двері і приставить прихожу з ґанком. У дворі він поставив нову повітку, станю та возовню з дривітнею. З простої хати вийшов гарний міський домок з чималими лиснючими вікнами та з мальованими віконницями.

Вже місяць май був наприкінці. Літошевський одпочивав у своєму власному домі од самого великодня й сливе шодня сподівався, що артистичне бюро от-от незабаром викличе його телеграмою будлі-куди на концерти або, може, й на оперні спектаклі в якийсь далекий город. Ця думка трохи турбувала його й позбавила його спокою в час спочинку серед чудової місцини, в чудові майські дні, в рідному краї.

Дім стояв ґанком в квітник. За квітником, збоку дому, на покаті горба розстелявсь садочок. За квітником наниз зеленів город, а за городом лисніла на мочарі течія. Літошевський сидів за столом на широкому ґанку. На столі парував самовар. Коло самовара поралась його жінка Софія Леонівна. На східцях ґанку вовтузився з цуценятами маленький синок, а коло його

дибала на слабких ноженятах менша дитина. Чудова вловча собака з довгими вухами лащилась до дітей, неначе запобігала в їх ласки, щоб вони зласкавились й уткнули їй в щелепи скибку паляниці.

Софія Леонівна родилась і зросла в Петербурзі. Її батько був з дрібних урядовців. Вона трохи повчилась в гімназії, але в батька був малий засіб, і вона мусила вийти з середніх класів гімназії й потім скінчила науку на акушерських курсах. І як до неї присватався молодий артист, українець, що недавно скінчив науку в консерваторії, вона трохи не з вискоком та з вибриком вийшла за його заміж. В неї було на думці поїхать з ним до Києва, до Одеси, побачить світ, побачити ті гарні й поетичні краї, за які так часто балакав і навіть марив її чоловік, закинутий на чужину: їй припадало до вподоби мандрівне життя артистів, бо вона була ворушлива й непосидяща.

— Потривай лишень трошки, серце, з чаєм. Одже я забув полити три щепі, що недавно прищепив коло криниці, — сказав Літошевський і повагом устав з стільця та й пішов за угол хати до криниці. Рублена наново криниця була насупроти причілка під горбом. Дубові цямрини, чистенько вироблені, нагадували ідилічний малюнок гарного пейзажу.

Літошевський окинув оком криницю, помилувався виглядом на горб, ніби заквітчаний садком, на нову рублену криницю, ухопив відро з цямрини, почепив на журавель і заходився витягать воду. Гукнувши на наймита, він загадав йому тягти воду. Вони вдвох почали носить по дві відрі навпомірки, почеплявши відра на двоє коромисел, і полили щепи й деякі молоденькі яблуні. Літошевський пішов у квітник, вдруге попідливав розкішні кущі оргинії, що були посаджені рядочком попід штахетами.

Літошевський був ще молодий: йому тільки що минуло тридцять три роки. Він був рівний станом, поставний та плечистий, темно-русявий та кругловидий, з ясними карими очима та повними щоками. Поживши на доброму поживку, сливе в розкоші, він зарані почав повнішать, став тілистий, навіть трохи огрядний. Щоки стали повні та білі. Делікатний рум'янець якось по-панянській закрасив щоки. Уся постать стала якась ніби м'яка, крихка й дуже скинулась на постать викоханого й випещеного пана. А змужнівши, Літошевський став непроворний, неворушливий, навіть хамулуватий. І тепер він неначе знехотя й якось мляво ворушився в квітнику, поливаючи квітки. Як він став повнішать, як погладшав, жінка вже не так палко кохала його, як було колись передніше: вона не любила людей отилих та огрядних.

— Та годі вже тобі вовтузиться! Йди лишень та пий чай, бо твій стакан прохолоне. Неначе тобі не було часу передніше полить щепи. Мало тобі було дня! — гукнула на його з ґанку Софія Леонівна низьким гучним альтовим голосом.

Літошевський покинув відро, а сам похапцем подибав до ґанку. Софія Леонівна посадила дітей коло стола й почала наливать їм чай в мисочки та кришити в чай скибку паляниці. Вона була височенька на зріст, трошки нижча од свого чоловіка, тілиста й широкоплеча брюнетка, з чорними, ніби оксамитовими рівними бровами, з карими чималими очима, з чималими міцними руками. Своєю міцною постаттю, своїми міцними, навіть товстими та жилавими руками, одслоненими аж за лікті, вона скидалась на давню міцну поставну римську матрону.

Літошевський зирнув на ґанок, на жінку й несамохіть замилувавсь її поставною постаттю, сливе чорними виразними очима та чорними бровами на матовому чолі. Він і досі кохав її щиро й гаряче й не вважав навіть на її вередливі норови,

завсідне бурчання та гримання то на його й на дітей, то на наймичку або наймита-погонича.

Софія Леонівна поставила стакан чаю на стіл осторонь од дітей. Літошевський, приспівуючи стиха якусь мелодію з опери, не хапаючись сів на стілець, присунув стакан з чаєм до себе й поцілував жінчину руку коло ліктя.

— Як твої руки запалились на сонці аж до самісіньких закачаних рукавів, — стиха промовив Літошевський і хотів вдруге познаменуваться до другої руки.

Софія Леонівна оступилась далі: очевидячки, ці любощі не дуже подобались їй. Чоловікові уста стали тепер дуже повні й рожеві і були такі пухкі та м'якесенькі, неначе в будлі-якої гладкої панянки. Софія Леонівна одхилилась і подалась набік до дітей, неначе зумисне одмикувала од чоловіка. Він це заприкмітив, але йому здалось, що жінка чогось роздратована: може, діти пустували, щось неприємне вчинили, а може, наймичка зробила якийсь неприємний вчинок, якусь шкоду.

Літошевський, напрацювавшись в садку та в квітнику за довгий день, та ще в спеку, з великим смаком вдоволяв пекучу смагу здорової безжурної людини, що всмак пообідала і до втоми попоробила за довгий день незгірше простого хлібороба. Він випив стакан чаю, потім другий і третій, вийняв хусточку, втер спітніле чоло й одкинувся повними плечима на спинку стільця, оглядаючи свою очепурену оселю, засаджений та засіяний чималий город та квітник перед домом.

Надходив вечір, пишний та тихий, що обернув у рай береги й долину Росі й чудову горяну місцину по той бік Росі. На заході на бірюзовому небі зайнялись червонясті й рожеві хмарки. По Росі на блакитній воді так само неначе попливли рожеві та

червонясті хмарки, ніби хтось накидав в прозоре річане лоно шматків та клаптиків дорогої квітчастої тканки, і вони поволі пливли, то побгавшись чудовими жмутами, то ніби кинуті жужмом вередливою, але влучною рукою якогось митця майстра, щоб закрасить прозору річку такими дивними прикрасами, яких не зможе вигадать художник, навіть надарований найбагатішою уявою й творчістю. Рожеві й опалові хмарки ледве сунулись по блакитному небі й щохвилини зміняли свій обвід: і в воді одкидались і ледве ворушились такі самі хмарки, неначе ними гралась чиясь невидна рука й звивала їх в сотні чудових складок та жмутів.

— Яка чудова картина ондечки на Росі! От глянь! Ож придивись! Усю Рось неначе хтось закидав рожевими тахлями або жмутами шовку та чудернацькими квітками, — промовив стиха Літошевський до жінки.

Вона одвела очі од дитини, котра сьорбала похапцем чай в мисочки, зирнула байдужно на річку й знов втирила очі в мисочку, наглядаючи за дитячою їжею.

— А ондечки далеко, коло того стрімкого каменя, що виникає з води саме серед Росі, як чудно одкидаються хмарки! Якраз так, неначе чотири покоси рожевого та червоного од квіток лучаного сіна десь на луках або в лузі або наче лежать рядочками червоні та рожеві покоси конюшини на полі. Ож придивись! — знов обізвавсь Літошевський, милуючись пишнотою кольорів того ніби фантастичного марева на прозорій воді.

Жінка знов підвела нахилену голову й липнула очима на те диво.

— От і вигадав якісь покоси конюшини. То, певно, в твоїй голові або в твоїй фантазії ворушаться якісь покоси, а не на воді, — сказала вона з смішками в тоні своєї мови.

Софія Леонівна мала надто прозаїчну вдачу, практичну й сливе вийнятково матеріальну. Не під таким небом вона зросла, щоб втямить красу тих рожевих покосів на прозорій воді та ще й милуваться ними.

— Он вже рожеві покоси посунулись до скелі, вже скеля ніби заплуталась у їх, — говорив далі Літошевський. — Дивись-бо, дивись! Ондечки по обидва боки скелі випливають рибалки на човниках. От і вони вже ніби всунулись човнами в ті покоси й пливуть, наче по луці, плутаються в покосах. Як заколивалась вода! Як побгались і покрутились покоси! Дивись-бо, дивись!

— Одчепись! Дай мені покій з тією нісенітницею! Он Петрусь порозливав чай на скатерку й замурзався по самісінькі вуха.

— От тобі на! Принесло ледащо отих рибалок! Порвали й ніби пошматували рожеві покоси та полотнища. А по воді ніби хто посипав червоні квітки та рожеві скалки або побиті склянки й тахлі. Усе пішло на руїну, неначе хто стряс кришталевий палац на скелі, і він розсипався, подробився й потрощився на шматочки та й обсипав усю річку червоним, рожевим та жовтим склом, — казав далі Літошевський, неначе сам до себе, не знайшовши одповіді й спочування в своєї прозаїчної дружини.

Він замовк і, одпочиваючи, оглянув свою очепурену та прибрану оселю серед розкішної бережини. Вигляд на Зарося був чудовий. За Россю, наниз понад берегом тяглися останні

міщанські білі хатки в садочках на городах. Далі за ними на низині в береговині понад Россю зеленіли луки. Вище вгору за хатками вився поштовий битий шлях, а за шляхом тяглись рядками чималі зелені спадисті гори. На горах в далечі зеленіли старі діброви, неначе понасовувались на вершки гір зелені хмари. Насупроти самої оселі гори наближались сливе до самого берега, а попід ними вився поза млином шлях у містечко, коло глинястих проваллів та вузьких долинок, ніби щілин та розколин в горбах. Саме проти дому, в узенькій долині між двома горбами, червонів горен в кузні, а другий в гамарні, звідкіль було чути уривчастий стукіт та гуркіт молотів. А далі, вгору по Росі, чорніла гребля через Рось, через каміння, чорнів млин за річкою. За млином стояли вози з мливом, вештались люде, що застоювали черги в млині. По цей бік росі од дому та садиби тяглися хатки в садках, в буйних старих вербах та сокоринах. І зараз над цим зеленим морем верб та сокорин раптом підіймався крутий гострий шпиль, а на шпилі бовваніла монастирська церква та дзвініця з гострим шпичастим високим вершком, на котрому ніби теліпавсь причеплений позолочений хрест. Хрест аж горів, неначе над тим морем верб, сокорин та садків чиясь рука підняла велетенський маяк і засвітила зверху світло, ніби над хвилями моря та над небезпечними скелями.

Надворі було тихо. Верби й осокори стояли непорушно. Нігде й листочок не маяв, не коливавсь. Синє небо лисніло, мов шовкове або скляне шатро. В садках лунали співи соловейків. Сміялось весело небо, сміялась пишно вбрана земля, ніби на радощах в велике свято. Свіже повітря неначе повівало веселістю та спокоєм.

Літошевський дивився на той вигляд, довго милувавсь ним, водячи очима то на той бік, то на цей бік річки. Він родився і зріс в одному селі тутечки недалечке, за двома горами, де його панотець дияконував увесь свій вік і поневірявсь в бідності

сливе ввесь вік. Літошевський згадав, що йому от-от незабаром доведеться покинуть свою оселю, свою хату й їхать сливинь на усе літо для заробітку кудись далеко, в якісь не дуже приємні міста, шквариться в душних вагонах або й на сонці на поштових драбинчаках та чортопхайках. Не хотілось йому тинятись по поганих гостиницях та гидких ресторанах. Вони вже йому остогидли в його мандрівках. Поетичний на вдачу зроду, він аж зітхнув, згадавши за неминучий од'їзд з чудового поетичного кубельця та ще в такий поетичний майський час.

— Коли б ти, серце, знала, як мені не хочеться од'їжджать з дому на ті гастролі кудись в далекі краї та тинятись по гостиницях, часом типтися по труських шляхах, часом тьопаться по грязюці. Сидів би отутечки ціле літо в цьому зеленому захисті, в цьому кубельці, — згодом обізвавсь до жінки Літошевський.

— Хоч не хоч, а мусиш їхать, хоч тебе до того ніхто й не силує, — обізвалась жінка.

— Коли ж, серце, ніякого засобу для життя не маємо. Як буду влітку домувать, то кишені будуть порожні. Кажуть же селяни, що "й черв'як поживку шукає". Мушу й я шукать того поживку, щоб було чим самому живиться та й вас годувать.

— Та й кубельце наше не таке гарне, щоб дуже за ним шкодувать. Яка ж у йому така надзвичайна краса?

— Не тямиш ти тієї краси. Ти зросла там, на півночі, в тому багні, в петербурзьких околицях та на якихсь "Песках", — на передмісті, що зовсім-таки не сприяє розвиткові почування краси в натурі. Через це ти й не дуже-то здатна почувать красу цієї гарної горяної місцини.

— Ще що вигадай! Нездатна… Ти тут родився і зріс, то для тебе тутечки усе здається гарне. Яка ж така б то надзвичайна краса в нашій оселі або й у межуючих з нашим городом міщанських оселях? Звичайний селянський город з грядками картоплі, буряків та цибулі. Тільки соняшники, нагідки та мальва й закрашують трохи цю звичайну повсюдну селянську левадяну красу, — сказала з нехтуванням жінка.

— А ондечки нанизу нашого городу! Глянь, який рядок велетнів осокорів та верб заглядає через тин в наш город з Леміщиної левадки! Хіба ж це не краса?

— Старий ліс та й годі заглядає в нашу оселю… Наша дача анітрошечки навіть не скинулась на дачу в Павловську або в Царському Селі, де ми колись жили років зо три, як мій небіжчик тато служив там в канцелярії. Вона більше скинулась на селянський звичайний город, а наша халупина нагадує мені економське житло в якогось незаможного задрипаного дідича, — говорила жінка трохи насмішкувато.

— Коли хоч, то й очепуримо її колись на зразець дачок у Павловську або в Петергофі. От, потривай, нехай я поїжджу по деяких чималих містах на гастролі та розстараюсь грошей. Тоді ти й будуйся, і чепурись, як хочеш, про мене, й на петергофський лад.

— Он нанизу нашого городу попід Леміщиними сокоринами на мочарі слизить потічок, що витікає вгорі з криниць, та з проваллів, та з далеких полів! Я б звеліла викопать глей в мочарі й завела б там ставочок з зеленими бережками, як от, прикладом, на озері коло царського дворця в Царському Селі. А он тамечки, в кутку квітника, збудувала б якийсь гарненький кіоск з височенькою верандою, де б можна було влітку пити чай з гістьми, а на кіоскові зробила б плисковату стелю, буцімбито там повинен стояти й грать оркестр. А до нашої

халупини збоку доконечно й безпремінно треба б приставити хоч не залу, то принаймі чималу гостинну; а з гостинної повинні бути скляні двері на просторну веранду з колонками, обсаджену виноградом, де б можна було влітку в душні вечори пограти в карти з гістьми, побавиться, побалакать, а при нагоді й потанцювати. Це ж скрізь так пороблено коло багатіших дач у Петергофі й у Павловську. Отоді б і мені було шкода кидать свою оселю, — так марила жінка на петергофський лад.

— Усе це було б непогано, але коштувало б скажених грошей, от як зароблю доволі грошей, то твої петергофські мрії можуть справдиться, — сказав Літошевський. — А як на мене, то одна й єдина твоя мрія варта вваги: це — викопать на тому мочарі в глеюватому грунті та в мулі не петергофське озеро з зеленими бережками, а маленький ставочок: і гадюки не плодитимуться та не плазуватимуть по городі, і буде сажавка на рибу. Рибалки наловлять у Росіриби, накидають в сажавку, а ми хваткою хапатимемо вряди-годи, коли буде треба, як будлі-коли доведеться вітать несподіваного або шановного гостя. В цьому ти маєш рацію, бо це не мрії. Це корисна річ, а не якісь великопанські петергофські дачні вигадки та витребеньки.

— Наш ґанок скинувсь на жидівський: зовсім такий, як коло хати в кравця Янкеля. Чом би пак не помалювать та не прикрасить зверху на причілочку якимись прикрасами: розетками або визубнями?

— Ну, не вигадуй!

— Або он та брама в двір! Зовсім наче в заможного селянина… Стримлять в бур'яні та в буряках якісь дурні ворітниці, якісь стояни. Так рипить ця каторжна снасть, що чуть аж у монастирі, навіть аж у церкві через одчинені двері. Усіпрочани, навіть, чують в церкві, коли одчиняють і зачиняють

нашу браму, а в нашого сусіда аж собаки брешуть: певно, думають, що лізуть злодії. Я звеліла б поставить над брамою на високих ворітницях височеньку гарненьку арку та поцяцькувала б її розетками, визубнями та зазубнями, та усякими взорцями, та помалювала б ці штучні виробки дуже різкими фарбами, щоб це скидалось на палаци індуських раджів або на брами в давніх ассірійських царів, — розпускала далі свої мрії Софія Леонівна.

— Це, може, було б і непогано.

— Та ще й з драконовими головами та щелепами на кінцях довгих труб, щоб дощова вода дзюрчала з зубатих пащек, як — пам'ятаєш? — в Петергофі на фонтані з німфами та з тритонами. Було б пікантно й кидалось би в вічі оцим провінціалам.

— Ну! Ще що вигадай! Ще й тебе наші насмішкуваті українці продражнять драконовими щелепами. Це трохи скинеться на тутешню єврейську школу, де на дощових трубах теліпаються зубаті крокодилячі пащеки.

— От і вигадує! Єврейська школа... Ні сіло, ні впало, а він вже тулить мене до єврейської школи. З тобою усе така справа. Ні в чому тобі нема догоди — я в тебе і циганка, і єврейська школа, — почала сердиться Софія Леонівна.

— Та то я жартую! Хіба ж пак не можна пожартувать, коли на серці радісно? Нехай ти будеш і смуглява циганка, і циганська файда, але я ту циганочку люблю, як свою душу, — сказав м'яким голосом Літошевський, хоч у тому м'якенькому голосі й дзвеніли природжені жарти та смішки. Невважаючи на свою м'яку вдачу, він таки любив вряди-годи пускати шпильки

та голочки українського жарту якось несамохіть: якось само наскакувало на язик...

"Ой ти, чорна, подай човна; а ти, руда, ходи сюда; а ти, біла, постій там: я до тебе прийду сам!" — замугикав Літошевський з тонким натяканням жінці, котра була трохи смуглява: на його найшла направа трошечки пожартувать.

Столична жінка прислухалась і таки втямила той жарт, завинутий в пісню, наче в прозору тканку.

— Яка ж це біла? Це, певно, капельмейстерша Чернявська, — біла, як жидівська маца? А я б то чорна, чи що? — спитала Софія Леонівна.

Літошевський з нестямки схопивсь і цмокнув її в уста, щоб загасить поцілунком шорсткий жарт.

Сонце закотилось за скелі та верби, неначе золоте коло. На опаловому небі згасали вогні й блякли чудові квітки та шовки. З-за верб визирнула вечірня зірка, велика, неначе срібний клубочок, обтиканий діамантами. Друга зірка, така сама ясна й блискуча, виглянула з води, неначе засяла й залисніла десь у водяній глибочині. Повітря одразу одвологло, стало вогке, свіже й ніби вливало життя в тіло, бадьорило душу.

Софія Леонівна, нагодувавши дітей, заходилась мить посуд. Літошевськнй запалив цигарку, зійшов по східцях у квітник і попростував довгою стежкою через город до течії. Він ненароком зирнув на дві діамантові вечірні зірки — на небі й у воді, і арія "До зірки" з "Тангойзера" якось несвідомо спала йому на думку. Він почав виспівувать арію, своїм звичаєм, ходячи по стежці, бо хоч і був пам'ятливий на співи й мотиви,

але завсігди промовляв арії, ніби на репетиції в театрі, щоб вони часом не вислизнули з пам'яті.

Вечірня тиша, пишнота й поезія і в небі, й на землі розворушили в його артистичній душі поетичне натхнення. І полилась чудова арія, і чистий гучний баритон рознісся в повітрі, поплив понад водою, пішов луною по садках та гаях. Голос дзвенів, то тихішав, то міцнішав на високих нотах.

"Вечірня зіронько моя! Тобі привіт шлю серцем я: всім серцем смирним, люблячим. Не смійся ж, янголе, над ним. Янголе світлий, янголе милий! Ти ж мені світиш, мов промінь теплий!" — виспівував артист, ходячи по стежці та зиркаючи на небо. І од вечірньої зірки він несамохіть переводив погляд на ґанок, де між двома парами колонок та між зеленим листям винограду манячіла в світлі рівна та хистка постать Софії Леонівни, за котру він був ладен оддати і свою душу, і своє життя. Вона і світила йому, і обсипала стежки та доріжки його життя ніби перлами та квітками, і закрашувала й той садочок, і усю оселю, і гаї, і левади, і саму Рось з лиснючим одлиском ясного неба.

А соловейки аж лящали в вербах та садках в береговині. Голосний солов'їний ляск змішувавсь докупи з щебетанням дрібного птаства. Коло млина на лотоках та на спусті здалеки якось глухо шуміла й булькотіла вода. І пташине щебетання, і солов'їне лящання, і далеченький придавлений клекіт, і шум води під лопатнями млинових коліс — усе це ніби вторувало артистові, як дрібне вторування оркестру та густе на низових тонах гудіння органа.

Літошевський усе ходив по стежці й виспівував, переходячи од однієї арії до другої. Чудовий вечір, свіже, вогке повітря, поезія в небі й на землі наддавали йому охоти до співу, наддавали моці його горовому баритонові, що переходив

інколи на високих нотах в дзвінкий тенор. Артист співав і слухав сам себе. Він розспівався, як часом розспівуються нервові співучі українці, його спів несвідомо линув з його душі, неначе співав хтось інший, а не він сам, а він тільки слухав ті співи, ніби вони лились десь з високості неба, од зірок, од рожевих хмарок і тільки йшли луною в його голосі. В його серце якось несамохіть взрушилось, почування розжеврілись. Він співав і сам себе слухав, неначе давній самотній запорожець колись виливав співами свою душу, своє серце на самоті, десь в степу або в діброві та в гаї, і тільки сам себе слухав та… слухали його дикий степ і діброва.

Спів Літошевського на самоті подихав поезією, котра заживком животіла в його серці. І коли б такі співи Літошевського лились з театральної сцени, як мліли б людські душі! І не одно серце умлівало б, не одна б сльоза покотилась з очей. І од грому оплесків, певно, затрусились би стіни в театрі.

На чистому повітрі арії лунали далеко по околиці. Їх почули сусіди. Незабаром з-за тину вигулькнула з лопуха та з болиголови одна голова й сперлась на тин, потім друга. Звідкільсь набрались непрохані слухальники та цікаві слухальниці й зазирали в садок то здалеки, з пригорка, то через тини. За Россю з міщанських хаток теж повиходили цікаві й охочі до співів люде й слухали співи. Дівчата й парубки там посходили наниз в бережину, повилазили на каміння й бовваніли, мов якісь стояни, натикані по камінні. Ці несподівані слухальники наддавали артистові охоти. Він зріс на селі в глушині; як був малим, то гуляв з хлопчиками, а як підбільшав і пішов вчитись в школу, то привозив українські книжечки й залюбки читав їх наймитам та наймичкам та хлопцям. Ці сільські слухальники й тепер поохочували його до співів сливе так, як і міські слухальники та глядачі в театрі.

Надворі поночіло. Висипались зорі на небі, наче золоті та срібні взорці на темно-синьому оксамитовому фоні. За Россю заблимало світло в вікнах. Небо ніби засіяло зорями й прозору Рось. По той бік Росі, насупроти самої оселі, в глибокій западині палало два горна в кузні та в гамарні, де вироблювали залізний посуд. З-під молотків безперестанку бризкали іскри, неначе грали огняні фонтани. Нижче од оселі, над Россю, чорний шпиль ніби зливсь з церквою та шпичастою дзвіницею в одну суцільну купу. І в сутінках здавалось, ніби за вербами та осокорами піднімається високо до неба або стародавня башта на стрімкій твердині, або величезний шпичастий собор десь в Бургосі в Іспанії, або готицька вежа десь на високій скелі над Рейном. А он серед Росі витикається й мріє на лиснючій воді завальна скеля. Ондечки далі старі верби ніби вкрили млин од негоди та сльоти.

І Літошевському ввижувалось, що він співає на якійсь здоровій сцені, кругом котрої виникли якісь велетенські, невимовне гарні декорації.

— Цок-цок, стук-стук! Цок-цок! Гуп-гуп! — виразно долітало з-за Росі в тиші вечірньої доби достоту, ніби в "Трубадурі" в циганському таборі вистукували на ковадлі цигани в такт оркестрові. Літошевський й сам незчувся, як перед ним неначе чудом виникла сцена в театрі, повна циган, і перехопивсь на веселі співи циган. А потім згодом йому спала на думку арія самого Трубадура. Він затяг цю арію, повну задуми та смутку. Його очі несамохіть обернулись на ґанок, на жінку, і в його душі несподівано виникла думка, що Софія тепер чомусь стала не така прихильна серцем до його, як було колись передніше, що пал її кохання холоне, зникає в її серці; і він незчувсь, як легеньке зітхання недоброхіть вирвалось з його грудей. І Трубадурова арія задзвеніла смутно, жалібно. Голос задзвенів, але помаленьку стихав та стихав од жалю та скорботи…

І несподівано, навіть не перетинаючи співу й не спиняючись, він заспівав смутну українську пісню: "Ой жаль серцю, жаль, серденьку печаль, що я молод оженився!" І в його голос затрусивсь од смутку, ніби облився журбою й тугою, а далі ніби заплакав. Було ніби чуть ті сльози, хоч іх не було видно. Це був чоловічий плач без сліз, плач сухими очима, найважчий плач на світі.

Софія Леонівна звеліла наймичці прийнять самовар і прибрати на столі. Наймичка засвітила світло й принесла керосинку. Софія Леонівна запалила керосинку й заходилась прягти на їй молоко та готувать дітям на вечерю молочну кашу. Світло осяяло ґанок, лапатий та листатий виноград та дрібнолистий повій, осяяло оповиті листям колонки й усю поставну Софію Леонівну. На фоні чорної ночі навкруги вона ворушилась та вешталась на ясно освітленому ґанку, неначе намальована художнім Рембрандтовим пензлем на картині виразно й різко в ясних бліках. У сей освітлений ґанок світився ясно й різко, неначе чиясь вигадлива рука якимсь чудом поставила клаптик сонячного дня серед темряви чорної ночі.

Літошевський вертавсь стежкою од течії до хати й здалеки милувався тим виглядом на ґанок, неначе чудовою картиною. Перед ним ніби з'явилась жива картина на сцені в театрі. Софія Леонівна стояла непорушне й вважливо кмітила за керосинкою. Її постать була ніби намальована. Чорні оксамитові брови виразно виступали на матовому чолі. Її вид неначе в фантастичному освітленні став делікатніший в сяєві, і краса стала ніби ідеальна. Вона стояла, мов Паризада в казці "Тисяча одної ночі", в фантастичному садку. От вона поворухнулась, повернула вид. Ті блискучі, чималі очі блиснули, як дві зірки. І вона в одну мить закрасила для його і рожеве небо на заході, і усе зоряне синє небо.

В Літошевського несамохіть вилинула в душі арія з "Фауста", пісня до коханої ідеальної Маргарити. Він заспівав цю арію, і його голос ще більше набравсь сили, неначе подужчав. Серце підказало той запал в співі, те почування, яке рідко находе натхненням на артистів. Він був ще молодий. В серці ще не виснажилось почування, не вишахрувавсь до решти запал, як буває в доходжалих або в підтоптаних артистів. Спалахнула в серці палка любов. Літошевський наближивсь до ґанку, вступив в освітлене місце, спинивсь і почав виспівувати з запалом.

"Ой Маргарито! Ой Маргарито! В тобі все моє життя, усе моє щастя!" — співав він, простягаючи руки до Софії Леонівни, неначе благав її кохать його одного, дати йому ще більше щастя, котрим вщерть було налите його серце.

Софія Леонівна підвела голову й зирнула наниз на свого чоловіка, на його зчервонілі повні та білі щоки, вловила блиск карих очей, в котрих виявлялось кохання й благання; і їй чомусь стали неприємні його делікатні, сливе панянські рум'янці на щоках, став неприємний палкий погляд благаючих очей. Вона спустила очі й не дивилась на його. І його роблені сценічні жести та миги, і сама арія була для неї неприємна.

Інші очі, інші брови вже вразили її серце. Вона пригадала сусіда Николаідоса. Він ніби став уявки перед нею, в освітленім кружалі перед ґанком, поруч з чоловіком. І в неї недоброхіть майнула сільська українська пісня, котру вона часто чула од своїх наймичок і котра дуже припала їй до вподоби: "На городі бузина, — в неї листу нема: одчепися, препоганий! в тебе хисту нема".

Софія Леонівна зирнула насмішкуватим поглядом на чоловіка й трохи не гукнула з ґанку на одповідь палкої та почутливої арії: "Одчепися, препоганий, в тебе хисту нема".

Той хист вже вона побачила в сусіда. І той хист у сусіда вже давненько припав їй до вподоби й опанував її серце й душу, сущість її палкої душі, що скинулась на душу давньої римської Мессаліни.

А небо пишалось ясними зорями. Садки ніби мліли в розкошах мая. Мліло й серце в молодого артиста. Літошевський все виспівував арію до Маргарити, простягав, ніби всмішки та в жарти, руки до своєї коханої Маргарити. Пишнота майського вечора, і синє зоряне небо, і співи соловейків взрушили його серце, розбуркали кохання. Він був артист душею, вчився на артиста не для артистичного заробітку, не для слави, не для засобів життя, а через те, що любив музику, був співучий зроду та падковитий до пісень, любив співи, як люблять їх українські хлопці та дівчата, що ладні співать з ранку до вечора. Артизм був єдиним в його потягом до артистичної науки, до цього штучництва. І батько і мати не пускали його на сцену. Скільки було в їх сварки, змагання та плачу! Одначе він намігся й не послухав їх, на одчай подався до Петербурга добувать собі іншого талану. Потяг до співу, до сцени був у його надто великий, в його коханні був значний сутінок ідеальності та романтичності. Софія Леонівна ще й досі здавалась йому ніби ідеальною Маргаритою, що ладна й тепер співати пісні про кохання, сидячи за прядкою серед простенької, але поетичної обстави.

Софія Леонівна нагодувала синка й донечку й повела їх укладати в постільки. Вернувшись перегодя на ґанок, вона довгенько поралась коло столу, перемиваючи та перетираючи посуд. Літошевський вийшов на ґанок і все не переставав мугикать стиха. Він був з тих співучих українців, що як розспіваються, то не можуть вгамуваться.

— Та годі вже тобі співать! Оце розходивсь, — аж остогидло вже! Цить! Бодай тобі заціпило, — забурчала вона сердито, аж визвірилась.

Слухальникам поза тинами, певно, захотілось спати, бо вже була пізня доба: вони одно по одному зникали в темряві. В гамарні та в кузні згасли горна. Згасало й світло в вікнах за Россю. Пташки замовкли. Зорі ще ясніше замиготіли на небі й у воді. Тільки з-за Росі долітав глухий стукіт снасті в млині та було чути придавлений шум під колесами та на спусті, неначе гуло десь поблизу під землею.

Літошевський вийшов по східцях на ґанок і сів на стільці одпочивать. Його жінка вешталась по кімнатах, заглядала в пекарню, то з'являлась на хвилинку на ґанку, то знов десь зникала, ходячи навпомацки в темних покоях. Вечеря була ще не готова. Та вони й не хапались з вечерею. Пробуваючи в містах, Літошевський вечеряв і лягав спати в глупу ніч, в третій годині, й вранці спав довго, сливе до півдня. Жінка й собі мусила призвичаюваться до такого порядку. І вони обоє навіть і влітку на волі в себе в господі не могли покинуть свого міського службеного звичаю — лягати в глупу ніч і спать до півдня.

Літошевського взяла нудьга на самоті. Він взяв лампу й перейшов у світлицю. Од прихожої направо був його кабінет, ліворуч — світлиця, одділена од спочивальні тільки товстою завісою з рябої поцяцькованої матерії до самісінької стелі. Літошевський поставив лампу на стіл коло стіни побіч турецької низької та широкої софи з товстими качалками по обидва боки, а сам сів на м'якій софі й сперся плечима на товсту качалку, котрою була обрамована софа попід стіною.

Він передніше співав кільки год в Тифлісі за Кавказом і там перейняв нахильність і навіть вподобу до східної обстави

кімнат. І свої горниці він обставив на східний зразець: устелив і світлицю, і кабінет сливе суспіль перськими килимами, накупувавши їх за Кавказом, де вони коштували вдвоє дешевше, ніж у нас на Україні. Над низькою софою висів на стіні трохи не до самої стелі здоровецький килим, поцяцькований ярими лапатими взорцями з зірок та хрестиків. Софа була застелена чудовим перським оксамитовим стриженим килимком з дрібненькими різкими чудовими взорцями. Коло софи долі був простелений здоровий простіший гладенький килим, трохи не до порога. Над вікнами висіли завіси з українських рябеньких картатих плахот. В обох кутках на столичках манячіли чудернацькі високі та вузькі, рябо помальовані грузинські вази, котрі скинулись на давні грецькі амфори. На стіні теліпались довгі-предовгі ножі, а коло їх висіла в поцяцькованій піхві шабля з чудовим срібним держалном з кораловими намистинами. Цю штучку він завсігди брав з собою в мандрівку по горах та закавказьких містах для безпечності. При ясному світлі лампи уся невеличка горниця була ніби помальована пензлем в усякі ясні, різкі, але гарні взорці й звеселяла очі, ніби чудова писанка або гарний східний кіоск, помальований якимсь перським майстром, великим митцем на це східне штучництво.

Літошевському так бажалось, щоб жінка вступила в горницю, сіла попліч з ним, побалакала з ним любенько, приголубила його. А вона все десь никала по темних закутках полапки, неначе зумисне одмикувала од його й од світлиці.

— Софіє! А ходи лишень сюди на часочок! Щось маю в тебе спитать! — гукнув Флегонт Петрович через усі покої.

— А чого там тобі треба? Та мені ніколи! Неначе не можеш спитать здалеки, — забубоніла низьким альтом Софія десь далеко, неначе десь в льоху або в пригребиці.

В останні роки вона вже не говорила, а бубоніла, а то й бурчала не тільки в розмові з своїм чоловіком, але навіть з наймитами й наймичками. Добрий на вдачу та здатливий Флегонт Петрович вже давненько запримітив цю зміну в неї, але якось потроху оговтався, а потім звик і не дуже вважав на це завсідне бурчання. Софія Леонівна несподівано ввійшла в горницю, неначе вступила в турецький кіоск, гарна з лиця та поставна. Поцяцькована стіна та устелена килимом підлога наче кинули на неї одлиск ярих, гарячих кольорів. Її чорні брови на матовому чолі, сливе чорні блискучі очі, чорні товсті коси, що оповивали голову, надзвичайно підходили до такої східної обстави, до різких східних фарб. Флегонтові Петровичеві уявилось, що вона вийшла з-за декорацій на ясну сцену, і він несамохіть замилувався нею.

— Чого це наймичка так довго дляється з вечерею?

— От і дляється! Варе вареники на вечерю, — забубоніла ніби сердито Софія Леонівна. — Викачувала коржі, а я різала варяниці, а оце вона вже ліпить вареники.

— Я виспівався так, що проза взяла своє: заманулось мені варенників, а наймичка чогось задлялась.

— Тобі усе задлялась. Ось я під собою й ніг не чую, так натупцялась коло дітей, — сказала Софія Леонівна й важко сіла на софу, вгніздилась на широкій софі, підібгавши ноги, і обперлась ліктем об качалку.

Флегонт Петрович раптом підвівсь і одійшов до дверей. Йому заманулось подивиться оддалік на свою кохану Софію серед новеньких квітчастих килимів. Килими були новісінькі, недавнечко привезені з Кавказу. Чимала жінчина постать була ніби намальована на квітчастому полі на картині. Софія

Леонівна на тому квітчастому різкому фоні нагадувала східну Паризаду в казчаному палаці або випещену красуню черкешенку в розмальованому султанському кіоскові. Він довгенько милувався нею здалеки.

— Чого це ти вилупив баньки, неначе й досі не надивився на ці дурні перські килими? — обізвалась Софія з бубонінням, але з сутінком задоволення в голосі, навіть з маленьким осміхом на темно-червоних устах.

Їй подобалось, що вона й досі не втратила своєї чаруючої сили і впливу і на чоловіка та й… на інших чоловіків.

— Милуюсь тобою здалеки. Ти на тій цяцькованій софі дуже скинулась на перську царицю або на турецьку одаліску, — промовив Літошевський.

— Ну, не велика пошана мені, коли я скинулась з лиця на якусь турецьку дуринду одаліску.

Літошевський похапцем попростував до софи й ніби впав на софу попліч з Софією Леонівною, обхопивши її м'якеньке повне плече долонею.

— В тебе усе жарти та залицяння: це тебе ота сцена так направляє; а в мене "діла, аж голова біла", як каже наша наймичка: ніколи мені розводить пестощі та залицяння.

— Чого це тобі так заніколилось? Нехай наймичка сама порається коло печі. Пам'ятаєш, як співають у пісні: "Ой найму я наймичку, сама сяду в запічку". От і ти сядь та й сиди, згорнувши руки, та й паній собі хоч і з ранку до вечора, — сказав Флегонт Петрович, пригорнувшись щільно до жінки й цмокнувши її в цупку щоку.

Софії Леонівні були неприємні ті пестощі та поцілунки. Вона пильно глянула на чоловіка, на його білий пухкий вид, на делікатні, сливе панянські рум'янці на щоках — і його дуже білий, спанілий вид, і рум'янці, і пухкі уста стали їй чогось неприємні.

"Істинно сахарний великодний херувим, що ставляють на столах коло пасок та баб на посвячення на великдень, — майнула в неї на одну мить думка. — Як був він худіший та простіший і ніби трохи зателепуватий, не такий тілистий та пухкий, він мені більше подобався. А тепер зам'якинивсь, і як тісто на дріжчах розлазиться та розливається, так і він наче розлізся..."

Софія Леонівна помаленьку випручалась з його обнімку й навіть трошки одсунулась од його. "Не дай боже, як він оце почне ситішать і гладшати та стане пузанем, мов вгодований, та ще скинеться на нашого сусіда, судового слідчого!.. Я його зненавиджу..." — думала потаємці Софія Леонівна.

— Яка шкода, що я оце мушу тебе покинуть серед цієї гарненької обстави та йти в світи. Я тебе не бачитиму, може, місяців зо два, — сказав Літошевський, пильно дивлячись на неї.

— Не велика шкода, як не бачитимеш мене два місяці. Не їхати ж мені в таку далеч та не тиняться по всіх усюдах, як от тиняються цигани, та ще й з двома дітьми.

— Чом же не їхать? Заберемо дітей та й поїдемо в мандрівку. Я тебе так кохаю, що без тебе мене братиме нудьга. Ще й, чого доброго, я з нудьги зап'ю та загуляю, — сказав Літошевський.

— Може, ще й оці перські килими потягнемо з собою? — спитала Софія Леонівна всмішки.

— А чом би пак і не забрать килимів? Застелимо килимами якийсь паскудний номер в гостиниці, а один килим почепимо на стіні. Ти сядеш на ліжку, уся обгорнута оцими взорцямн, а я дивитимусь та надивлятимусь на тебе.

— І вже! Дай мені покій з такою тяганиною! Це твої вигадки. Позапаскуджуємо гарні килими та ще й усякої нужі навеземо з тих смердячих закапелків, їдь сам і шли мені мерщій грошей, та ще й чимало грошей. А я отутечки заходжусь чепурить нашу оселю, — сказала жінка й вийшла, щоб лаштувать стіл до вечері.

Літошевський зоставсь сам у горниці й задумавсь. В горниці стало тихо. Навіть тьохкання соловейка не доходило до його. Тільки десь здалеки, в час великої нічної тиші, йшов шум од греблі та од спуста, неначе десь гув та шумів далекий водоспад.

Незабаром жінка гукнула з далекої кімнати й покликала його вечерять. На столі стояла в тарілці шинка. Коло стола крутились два гладкі коти й нявкали, просили їсти.

Софія Леонівна не шкодувала шинки для котів, вбатувала ножем два здоровецькі шматки дорогої білоцерківської шинки й кинула на підлогу котам. Вона дуже любила котів, ніби своїх дітей. Коти живились завжди тим поживком, який вона сама вживала за столом. Ці котяки так розледащіли, що нехтували миші, ніколи не ходили на полювання, тільки вигрівали боки на сонці на ґанку…

"Сама собі дивуюсь! Ситих котяк люблю, а гладких чоловіків не зношу й ненавиджу, — думала Софія Леонівна, вхопивши на руки одного котяку й гладячи його проти шерсті. — Чудна та вередлива людська вдача..."

Випивши по дві чарки доброї горілки, Літошевський і Софія Леонівна кинулись на шинку. Незабаром наймичка принесла вареники, що аж ніби плавали в маслі. Софія Леонівна вхопила на тарілку вареника, розрізала на дві половинки й покуштувала. Варяниці були дуже товсті й цупкі, навіть з шурубалками всередині.

— Одже я через тебе не догляділа вареників. Устя товсто викачала коржа, і варяниці вийшли товсті. Ще й, здається, вареники трохи перекипіли. А все то через тебе. Заманулось тобі милуваться та голубитись отам на канапі. А теперечки набивай пельку якимись шкурлатками. І сам нічого не робе, б'є байдики, і мене одриває од діла, — забубоніла низьким альтовим голосом Софія Леонівна.

Літошевський не дуже вважав на те бубоніння й уплітав вареники на всі застави. Він вже звик до жінчиної лайки та сварки. Вона бубоніла та лаялась сливе з ранку до вечора, і чоловік вже не прикмічав того, як люде не прикмічають повітря, котрим дишуть.

— Усте! — гукнула Софія Леонівна, — навіщо ти повикачувала товсті варяниці, ще й тіста не вимісила, бо я чую тверді шурубалки, ніби в вишкрибках? Од тебе тільки одвернись, то й накоїш лиха. Не стовбичити ж мені в тебе над шиєю! — гомоніла Софія Леонівна, позираючи на Устю злими очима. Устя стояла ні в сих ні в тих і тільки кліпала віками та лупала очима.

— Бо в нас викачують такі коржі; я думала, що буде саме добре, — одмагалась Устя.

— В нас… Де ж то в вас? Скільки раз я тобі товкмачила! А ти все по-своєму. Ти, певно, некмітлива… Геть пішла до пекарні! На, та сама дався оцими варениками.

Літошевський вже звик до такого акомпанемента до вечері й не звертав на його вваги.

— От і тебе чомусь і досі не викликає бюро на гастролі. Сидиш без діла та лічиш хмари та зорі на небі. Грошей вже обмаль… І вареники цупкі…

— Але як же стосуються вареники до артистичного бюро та до гастролів? — обізвався чоловік.

— Як стосуються? Сам добре знаєш: не буде гастролів, не їстимеш і вареників. А залу доконче треба приставить. Нема де по-людській прийняти дам. Заходе ж до нас і одна докторша, і друга, і матушка; заходять і вчительки. А от, певно, зайде й капельмейстерша. Я чула, що капельмейстер Чернявський вже приїхав з Петербурга з жінкою до брата на вакації. Вони, надісь, незабаром присурганяться до нас, бо вона ж петербурзька давня моя знайома та й твоя любка. Не вітати ж її в цих свинюшниках.

— В яких свинюшниках? Схаменись! Це вже ти геть-то запаніла та й коверзуєш. Покоїки гарні, як цяцьки, як писанки. Опам'ятайсь! Що ти верзеш!

— Ти сам опам'ятайсь! — бубоніла жінка, сердита на вареники.

— Я вистелив покої перськими килимами, чого вже нігде не буває в свинюшниках з барлогом. А вона…

— А вона… — перекривила жінка Літошевського, — шли лишень мерщій гроші, та не гайся. Доки капельмейстерша збереться до мене з одвідинами, то я й залу приставлю й общикатурю, й очепурю.

— Поможи тобі боже! Чом би пак і справді не приставить зайвої кімнати, — сказав Літошевський, встаючи з-за столу й виходячи з папіросою на ґанок.

Майська ніч була тиха та пишна. Небо сяло зірками. Над купами верб бовванів темний шпиль з шпичастою дзвіницею. Рось лисніла зорями. Чудова околиця того вигляду знов пригадала Літошевському якісь декорації пишного вечора на сцені. Він несамохіть стиха заспівав арію:

"Ніч тиха, ніч ясна: я не можу заснуть"… І довго він сидів та стиха виспівував. Його й справді не брав сон: він звик лягати спати й засипать в глупу ніч, своїм артистичним звичаєм.

II

Другого дня аж в дванадцятій годині повставали господарі, тільки що повмивались і лагодились сідать за чай на ганку, як за садком та за хатою в возвозі між горбами почувся стукіт повозки, котра торохтіла і все наближалась, очевидячки, повертала не до млина, не до греблі, а за угол оселі, до брами.

— Хтось до нас їде: повертає з возвоза до двору, — промовив Літошевський.

— Може, якраз капельмейстер з жінкою. Оце поспішились! Де ж я їх прийматиму? — сказала нишком жінка.

— Оце ж таки! А в кабінеті! — обізвавсь Літошевський.

Наймит вибіг з стані й побіг швиденько одчинять браму. Брама одчинилась, і в двір вскочив на вокзальній жовтій повозці гість, закутаний з головою од куряви в біле парусинове пальто. На голові стриміла гостроверха відлога, що закутувала лоб до самісіньких чорних товстих брів. Чорна борідка на білому пальті здавалась пучком головешок.

— А! Маврикій Павлович Николаідос їде! — сказав Літошевський.

— Він, він. Чого це він так зарані з одвідинами? — сказала Софія Леонівна, і її вид одразу неначе пояснішав, повеселішав. Очі аж заблищали.

Літошевський побіг назустріч, одчинив хвіртку з двора в квітник і тричі поцілувавсь з гостем. Гість попрямував до ґанку, на ході похапком скинув біле пальто й швиргонув його на штахети. Николаідос був начальник недалекої залізнодорожної станції. Він був грек, родом звідкільсь з-під Бердянська, ззамолоду служив у війську, був офіцером, але згодом покинув військову службу й достав місце начальника на вокзалі.

Софія Леонівна одразу змінилась: стала весела, привітна. Вона не пішла, а ніби побігла назустріч Николаідосові й привіталась з ним дуже привітно.

— Не подивуйте, що я так зарані приїхав. Вам є пакет з пошти. Я догадуюсь, що в тому пакеті замикається якась приємна для вас звістка, — сказав гість.

— Певно, викликають мене на гастролі, — обізвавсь Літошевський, роздираючи конверта й швиденько перебігаючи очима лист.

— А що? Викликають? — спитала жінка.

— Та вже ж викликають, тільки не знать куди. Господи, яка далеч! — сказав Літошевський. — На Волгу й за Волгу, аж на Урал!

— Прошу ж до покоїв! — попросила гостя Софія Леонівна.

Николаідос на ході похапцем обтер хусткою порох з виду й пішов у покої. Літошевський запросив його до кабінету, бо в світлиці саме тоді наймичка поралась та прибирала. Кабінет був обставлений достоту так само, як і світлиця. Турецька широка софа була застелена чудовим оксамитовим стриженим перським килимом. Перед софою був простелений простіший здоровецький килим з чудними дрібненькими взорцями, а на стіні був почеплений такий самий чималий килим з чудовими різкими червонястими та жовтогарячими арабесками. В кутках стояли високі перські вази, що аж очі вбирали в себе ярими лиснючими фарбами. На стінах висіли подовжасті олеографії маккартовських чудових виглядів. Сонце сягало в дві вікні через увесь кабінет, неначе розтягле дві золоті основи з золотих ниток, що впали десь з золотої снівниці в піднебессі, і ніби запалило гарячим промінням взорці килима на підлозі. Ясні, різкі та лиснючі перські взорці стали ніби ще гарячіші. Кабінет од того сяєва ніби зайнявсь, ніби жеврів жаром і неначе був напоготові от-от спалахнуть.

Николаідос вступив в кабінет і знов привітавсь до хазяїнів.

— А ви, Софіє Леонівно, нівроку, поправляєтесь, ще й покращали! — сказав Николаідос.

— Певно, на ваші очі покращала.

Він цмокнув її в руку, а хазяїна в обидві рум'яні щоки. Софія Леонівна попросила його сісти на софу, хазяїн подав йому цигари. Николаідос був височенький на зріст, трохи сухорлявий, костистий та широкоплечий. Коротка борідка уся ніби пойнялась дрібненькими кучерями. В його були товсті рівні чорні брови, здорові розкішні вуса, чималий тонкий та рівний ніс, чималі темно-червоні губи та здорові подовжасті карі очі. Усе було чимале на його виду, але усе було гармонічне. Усей вид його був темнуватий, з легеньким матовим оливовим східним сутінком. Але повні темно-червоні уста, здорові карі лиснючі, навіть ніби сердиті очі наддавали свіжості його видові. Руки були тонкі, з довгими, ніби виточеними пальцями. На руках чорніло волосся, неначе руки обросли мохом. Це був зразець людини далекого сходу, чолов'яги патлатого й волохатого, але мужнього, дужого, по-своєму теж гарного. Николаідос здалеки трошки скидався на чудового дужого та міцного лева з кудлатою головою, що десь узявся тут у покоях і вгніздивсь на турецькій софі.

Софія Леонівна несамохіть замилувалась гостем, поглядаючи на його здалеки. Николаідос своєю постаттю так пристававав до тієї східної обстави, а перські килими, обсипані промінням, так приставали йому до лиця, що здавалось, ніби ця уся східна блискуча обстава була вигадана й зроблена зумисне задля його. Його здорові лиснючі очі неначе вкрали частку проміння сонця, сипали блиск і ожвавлювали й освічували і без того колоритну й ніби гарячу обставу.

Софія Леонівна почутила, що ті палкі, ніби іскряні очі притягують її, неначе якісь чари. Її потягло якоюсь силою до

цього мужнього жвавого патлатого чоловіка, їй заманулось сісти з ним поруч, навіть попліч, зблизька надивитись на його блискучі очі, навіть приголубиться, пригорнуться до його. Вона не втерпіла і, запаливши папіроску, сіла рядочком з ним, але нарізно й осторонь од його. Николаідос вже давненько бував у артиста в гостях.

Софія Леонівна бачила Николаідоса не вперше; але ніколи він не припадав їй так до вподоби, як в цей гарячий ранок серед гарячої, наче палючої східної обстави.

"Цей пишний Николаідос чи сяде, — неначе полум'я за собою веде. Раз зирне гострими очима, — неначе ножем різне, а вдруге гляне, — неначе обсипле ласкою. Ой коли б швидше чоловік їхав собі кудись на гастролі! Треба буде завести роман з цим пелехатим сусідом. А варто б завести. Це не великодний цукровий херувимчик, як мій Літошевський. Скільки в йому вогню! Скільки палу! В йому єсть якась інша поезія, не звичайна, а колоритна, палка, — несамохіть вертілись думки в господині. — Цей мужній грек не те, що молоденькі студенти армяни, схожі на східних анголят, з котрих візантійці, певно, малювали херувимів на образах", — згадала вона про свій передніший роман.

— Як здоров'я вашої жінки та дітей? — спитав Флегонт Петрович у гостя.

— Спасибі вам за пам'ять. Жінка все чогось хоробиться на груди та чогось кахикає. А діти мої, хвалить бога, здорові, як зелені огірочки, — одповів гість. — Вже мені, сказати по правді, трохи й остогидло, що жінка все хоробиться й усе чогось кисне.

— О, бачте, які добрі ті чоловіки! Як вони нас жалують! Як пеклюються нами! А якби ви пеклювались її здоров'ям, то послали б її кудись на теплі води, вона б і очуняла. Ви шкодуєте грошей? Еге так? — спитала Софія Леонівна.

— Нащо їй ті води? В нас на вокзалі вода така добра, як мінеральна за границею. Нехай п'є по пляшці або й по відру на день, то навіть задавняна хвороба минеться, — сказав Николаідос, очевидячки, в жарти.

— От тобі на! І в нас у криниці вода погожа, але якби так мені довелось, я б не вживала її на ліки відрами, а дременула б за границю на якісь кращі тепліші води.

— А моя жінка не в таківських, вживатиме й криничну й річану погожу воду замість заграничної.

— А як, борони боже, заслабне та й помре! — забідкалась Софія Леонівна з щирим спочуванням до недужої Николаідосової жінки.

— Як помре, то другу знайдемо. Хіба мало жінок на світі? — сказав в жарти Николаідос, засміявшись, і з-під його червоних губів блиснули рівні, неначе підрізані, білі та міцні зуби.

— Ну, та й нехтуєте ж ви жіноцтво! Неначе жінки якісь качки або гуски, котрих на світі без ліку, неначе їм ціна — по сім за цибулю! — засміялась і собі Софія Леонівна.

— Атож! Цього цвіту — по всьому світу! — додав і собі жартів Флегонт Петрович.

— Ну, не можна сказати, щоб і ваш брат був дуже вартний, щоб і вашого брата було дуже мало на світі, — обізвалась господиня.

— То й тобі, надісь, не буде жалко, як я оце майну кудись в далеч на гастролі? — сказав буцім всмішки Флегонт Петрович.

— Анітрішечки! Поїдеш, попоїздиш та й знов приїдеш, ще й грошей мені привезеш. Або лучче присилай їхчастками, то я зараз дам їм ради: заходжусь приставлять залу з боку дому, щоб не згаять часу й літа.

Наймичка майнула з самоваром проз одчинені двері й понесла самовар на ґанок.

— От і самовар закипів, Маврикію Павловичу! Прошу на ґанок, бо в покоях душно, як у лазні, — сказала хазяйка і, схопившись з софи, попростувала до дверей.

Николаідос підвівсь і собі легко й бадьористо. Високий на зріст та рівний станом, в білому сіртуці з блискучими ґудзиками, з золотими погонами на плечах, цей ще недавній офіцер мав увесь військовий хист. Він швиденько підбіг до Софії Леонівни і, зручно схилившись та цокнувши закаблуками, підставив ободом свою руку з настовбурченим ліктем. Господиня вклала в ту живу каблучку свою товстеньку та ситеньку руку, і гість повів її через прихожу на ґанок. Вона почутила, що рука в гостя була кремезна, міцна й гаряча, як присок, ніби розпечена.

"Скільки в йому жизності! Який пал замикається в цій ніби сухорлявій на взір постаті!" — думала вона й почувала, що той пал, та кремезність нахабного Николаідоса дуже припадає їй до вподоби. Вона зирнула на його довгобразе лице, на

чудовий, наче виточений тонкий з горбиком ніс, на довгі кудлаті вії, і щось приємне й палке неначе подихнуло на неї й недоброхіть привертало до його. На ході вона пригорнулась до його плеча й почутила, що та жилава, кремезна й гаряча рука притягує її до себе, неначе магнітом.

Николаідос вже давненько бував у Літошевського, але завсігди сам. Жінка його ні разу не була в артиста в гостях, бо їй було завжди ніколи. Та й вокзал був далеченько од містечка. Слабовита та хазяйновита, вона любила самотину й дбала більше од усього за свою господу та за дітей. Та вона ні в кого не бувала в гостях і в містечку. Літошевська, буваючи на вокзалі, часом вряди-годи й забігала до неї на хвилиночку… до третього дзвоника.

Наймичка поставила самовар на столі й почала витирать на самоварі рушничком смуги та плями од бризок. Хазяйка засипала чай. Устя була білява, але з гарними карими блискучими очима. Софія Леонівна теж блискала своїми здоровими очима. Дві парі очей миготіли на ясному сонці дуже виразно і, очевидячки, зворушували палкого Николаідоса. Він зиркав то на господиню, то на Устю й неначе ловив на льоту те проміння, що сипалось з їх очей.

— Як я шкодую, що родивсь під якимсь Бердянськом, а не в Туреччині! — сказав гість.

— А то чом? — спитала з дива господиня.

— В Туреччині я доконечно перейшов би на турецьку віру та й завів би гарем, — сказав Николаідос, зиркаючи то на Софіїні очі, то на Устині.

— Ну, ще що вигадайте! Це свідчить, що ваша вдача дуже змінлива, мов осіння погода. Восени завжди то соняшний промінь, то сльота й мокра, — сказала, осміхнувшись, Софія Леонівна.

— А хіба ж це погано? Адже ж і оця ясна майська година часом остогидне незгірше осінньої негіді та мокви. А то б я дивився в гаремі вранці на очі чорні, а ввечері на блакитні, а опівночі на карі. Все якось було б веселіше животіть на цьому нудному світі. Усе те саме! Щобожого дня те ж та й те ж! Нудьга та й годі! — жартував Николаідос.

— Ну, не дали б ви собі ради з п'ятьма або шістьма жінками. Вони б вам швидко обскубли й обгризли голову й наробили б заколоту в оселі або й клопоту. От я собі не дам ради з однією: заповзялась оце перекидать усе в оселі догори ногами. Подумайте собі, якби в мене було їх п'ять! Чого б вони накоїли отутечки в горницях та в садку? — обізвавсь господар.

— Якби вони були пепомирливі й заходились витворять якісь штучки в моїй хаті, — то ось на їх кропило! — сказав Николаідос і лапнув себе за бік, де колись теліпалася в піхві шабля.

Софія Леонівна зареготалась. Засміявсь і Літошевський.

— Було в вас колись кропило, та загуло. Та ви б зостались беззбройні й безоборонні навіть проти двох натуристих туркень, чи грекинь, чи армянок! — сказав хазяїн.

— Коли зникло оте військове кропило, то шкода й заходу! Сидіть на старому місці, в старій хаті з своєю однією жінкою та й не рипайтесь! — додала Софія Леонівна.

— Що правда, то правда. Без того військового захисту й справді небезпечно набирать у хату бабську армію, бо я б її й справді не подужав з голими руками. На ту юрбу голі руки не варті нічого, — сказав Николаідос.

Софія Леонівна налила чай. Незабаром і Лейба нагодився з кошиком свіжих паляниць: він був згоджений щодня носити з містечка до чаю свіжі паляниці та славні на всю околицю богуславські бублики. Лейбина жінка була перепічайка з давніх-давен і вміла готупати пресмачні бублики.

За чаєм пішла весела розмова. Николаідос жартував, піднімав на сміх знайомих. Софія Леонівна теж повеселішала й не гримала на свого чоловіка. Вона докладала жартів і од себе й реготалась на ввесь садок. Флегонт Петрович милувавсь нею й не догадувавсь, з якої причини несподівано повеселішала його жінка.

— Ви, Флегонте Петровичу, зберіться в мандрівку та після чаю або по обіді ми й покатаємо на вокзал. Я вас довезу на своїй підводі, — сказав Николаідос.

— Оце б то зараз лаштуваться в дорогу? Коли б ви знали, як мені не хочеться рушать з місця. Надворі так хороше. Саме розпишнивсь май. В нас тут прехороше, як у раю. Ні, Маврикію Павловичу! Лучче буде, як ви зостанетесь у нас на обід. А по обіді ми запросимо сусід на карти та засядемо он тамечки в холодочку під яблунею під горбом. А потім ви в нас переночуєте, бо ми, надісь, засидимось за картами до пізньої доби. А вже завтра вранці я доконче мушу рушити на вокзал, — сказав артист.

— Про мою часть і засядьмо за карти хоч і зараз. Але мені не випадає сьогодні довго гостювать, бо треба хапаться на

вечірній поїзд. Посилайте швиденько до будлі-яких сусід з запросинами, — сказав Николаідос.

— От я зараз пошлю свого погонича до доктора Неліповича, та до судового слідчого, та до мирового, — сказала Софія Леонівна.

— До доктора Неліповича не посилайте, бо я напевно знаю, що він зараз не прибуде. Я їхав проз його двір. Там коло ґанку в його стовбиче чимала купа мужиків; а він не прийде, доки не оглядить і не дасть поради усім, — сказав Николаідос.

— Та правда, що до його зранку щодня сходяться люде з околишніх сіл: він якось зумів занадить до себе оту темноту, — сказав Літошевський.

— І охота ж йому баблятись з отією мужвою! Чогось має велику прихильність до мужиків. А я на його місці взяв би та й розпудив їх і попроганяв з двору: не лізьте, мовляв, і не турбуйте мене, доки я сам до вас не прийду.

— Але ж він повинен давать їм пораду в ліках! Це ж його повинність, — обізвалась Софія Леонівна.

— Я б ту повинність взяв та кулаками й повиганяв з двору. Повинність, коли вона без тями й без міри, — це ж дурна повинність. Нащо ж себе обважнювать, та ще й дурнички? Кулаком в щелепи, та й ділу кінець.

— То ви давали стусани й своїм москалям? — сказала Софія Леонівна.

— Атож! Без цього в нас ніяк не можна обійтись. В себе на вокзалі як не даси стусана в спину або як не клезнеш мужика в

морду, то й ніякого ладу нема. А ви ще їм тичете в руки українські книжки, певно, задля того, щоб більше розбирались та стали неслухняніші.

— Я тут не зайшла людина, як ви, а тутешній тубілець з дідів, з прадідів, — сказав Літошевський, — то мені шкода тієї темноти.

— Ви, Софіє Леонівно, лучче пошліть за старим доктором Івашкевичем: цей пузань з великою приємністю згодиться на ваші запросини й буде ладен сидіть за картами хоч і до білого дня.

Софія Леонівна почимчикувала до пекарні й послала наймита до сусід. Сусіди не загаялись і не дуже довго й гаялись; поки скінчили чай, вони швиденько й поприходили. Прийшов старий гладкий доктор, за ним слідком придибав теж добрий пузань мировий посередник, вже літній, доходжалий чоловік, з одутлуватим видом та заспаними засніченими очима. Слідком за ними випадком сам нагодивсь судовий слідчий, ще молодий, чорнявий, сухорлявий. Літошевський з Николаідосом винесли стіл надвір і поставили в садку під старою гіллястою яблунею в затишку та в холодочку. Софія Леонівна винесла карти й розкидала дві колоди карт по столі.

— Як чудово тут у затишку та в холодочку! Вік сидів би тут та грав у карти! — сказав Николаідос, позираючи на Софію Леонівну.

Софія Леонівна примостилась збоку коло стола саме насупроти Николаідоса й зиркала на його з якоюсь жадобою в очах, неначе обсипала його бризками світу з своїх темних очей. Це проміння її очей було для палкого Николаідоса неначе

присмаком до ласощів завзятого картяра, що кохається в картах до загину.

Літошевський кинув очима вгору на густий лист яблуні, свіжий та зелений, на лиснючий лист груш на зеленій спадистій горі за Россю, потім зиркнув на свою жінку на її очі, що аж бризкали промінням, і важко зітхнув. Пробувши довгий час на вольній волі, він замякинився й навіть трохи розледащів. Він згадав, що завтра вранці треба буде покинуть цей садок і холодок, покинути оселю, одлучиться на довгий час од жінки й дітей. І несподівано смуток спав на його серце, неначе вранішня імла на садки та верби. Він грав невважливе, все помилявся. Щось неприємне неначе закрадалось до його десь з якогось закутка, з затишного куточка, неначе чигало на його десь з-за кущів. Самий садок для його очей неначе збляк і потемнішав.

Зате ж усім іншим грачам було дуже весело за столом в затінку од зеленого гілля та в холодку: після важкої нудьги в глушині гостям було приємно й весело в товаристві. Майське чудове небо, пишний гарячий день, зелене гілля яблунь та груш — все це несамохіть приємно ворушило нерви, наводило веселу направу на душу кожного. А дрібне щебетання пташок та вряди-годи цівкання та тьохкання соловейків в кущах, неначе музики, приграваловало до пишної обстави й ще більше наддавало веселості. Був май надворі, був май і в душі кожного. Різкі голоси птаства зачіпали й ворушили нерви, як різкі звуки арфи.

Незабаром і за столом почалось мугикання та тихі приспівки. Сухорлявий молодий судовик затяг тенорцем якоїсь пісеньки. Гладкий доктор пускав низовим басом якісь уривки з якоїсь невідомої арії. Пузатий мировий неначе заквакав по-жаб'ячій: "Диб-диб на село; кив-морг на його!". Смуток Літошевського швидко стишився під впливом майського дня.

Літошевський, падковитий до співів, і сам незчувся, як затяг уривки арії з Ріголетто. Софія Леонівна, витріщивши очі на Николаідоса, і собі почутила майське натхнення й тихенько завела якоїсь пісеньки. Стіл під яблунею ніби й собі одгукнувся на пташине щебетання з гілля, ніби його луна. Ці два хори ніби перегукувались в гіллі.

В мочарах по потічку та десь у Росі вряди-годи квакали жаби. Гості од веселої направи то мугикали, то гупали, то пищали, то ніби квакали, хто низовим басом, а хто тенорцем. На вулиці на шляху здавалось здалеки, що там десь в гущавині ніби розпочинають квакать та рипіть жаби на негоду усякими голосами або ніби в театрі музики починають направлять перед гранням свої скрипки та контрабаси, і бренькають, і скриплять, і риплять. Посеред того чудного скрипіння вряди-годи гупав, ніби бубон, низький бас-октава гладкого доктора.

Софія Леонівна тоненько приспівувала й усе пильно придивлялась до Николаідоса. Вона ловила його швидке зиркання на неї. І ті здорові, сливе чорні очі ніби запалювали її серце. Вона вгадувала в йому гарячий пал серця, що дуже припадав до її почутливої вдачі. В неї почали помаленьку ворушиться думки та гадки, щоб зараз після од'їзду чоловіка розпочать з Николаідосом роман, і роман не абиякий, а повний пригод, повний кохання без краю, без впину.

"Як би йому натякнуть за це? Як би йому дати знать? Треба якось добирать способу, покористувавшись випадком..." — йшла в неї думка разом з її тоненьким співом.

Николаідос одвів очі од карт і зирнув на Софію Леонівну. Вона почутила, що він неначе впік її поглядом у самісіньке серце, осміхнулась і блиснула білими зубами.

Николаідос і собі осміхнувсь до неї. Його червоні повні уста неначе розсунули густі чорні вуса й блиснули з-під усів червонястими різкими фарбами.

"Палкі очі, певно, гарячі й уста. Ці уста осміхнулись до мене, задля мене, в одповідь мені... Я давненько примічаю, що він до мене не дуже байдужий... А може, то його грубенькі солдатські жарти? Треба доконче покористуватися чоловіковими гастролями. Гастролі, мабуть, будуть довгенькі. Може, я нап'юсь щастя, вп'юсь досхочу коханням... А яке кохання обіцяє його палка східна вдача!"

Софія Леонівна спустила віка й вії, задумалась і легесенько зітхнула. Золоті надії замиготіли в неї в серці. Вона сливе пересвідчилась, що ті надії можуть от-от незабаром справдиться, як приємні сни.

І їй несподівано заманулось, щоб чоловік мерщій виїжджав з оселі, хоч би й зараз устав з-за столу й їхав собі кудись далеко, або щоб зник кудись з оселі, хоч би тамечки на місці крізь землю пішов, і щоб вони зостались тільки вдвох з Николаідосом під цією гіллястою грушею в захисті густого листя та гілок од усіх людей.

Вже сонце давно звернуло з півдня. Сріблясте вранішнє проміння сонця змінилось на жовто-золотисте. Це був знак, що вже сонце звернуло з півдня й повернуло на вечірній пруг. А гості все грали в карти. Вони були б ладні грать і до ночі, але Літошевський нагадав жінці, що вже час обідать. Софія Леонівна почимчикувала до покоїв і трохи згодом вийшла й запросила гостей на обід. Гості одмагались, бо вони вже вдома пообідали. Але господиня по звичайності все запрошувала й навіть намагалась.

— Але ж ми несподівано зайшли до вас на карти, — обізвавсь доктор. — Певно, ви не встигли наготувать поживку на стільки ротів. Ми вас об'їмо, а ви через нас будете голодні.

— Ну, ви завсігди нас не скривдите. Я завсігди по містах, де чоловік співав в опері, готувала на обід зо дві, зо три зайві порції або ще й зайвий якийсь приварок, якусь зайву потраву, бо, бачте, в чималих містах та ще й до артиста доконечно сливе щодня візьме та й ненароком заскоче якийсь гість і потрапе, може й зумисне, саме на обід. І тепер на селі я звикла держатись цього міського звичаю: в мене готували дещо й зайве, — сказала господиня.

Вона й справді в містах щодня готувала на обід зайвий поживок, бо принадила до себе студентів та усяких молодих паничиків. Ці молоді хлопці дізнались за її звичай і по черзі забігали до неї на дармовий обід та випивачку по два або й по три рази на тиждень.

— Коли ви вже вдома пообідали, то в нас пополуднуєте, бо в артистів обід тоді, коли звичайно в людей буває вечеря, та ще й пізня, — сказав хазяїн.

— В мене коли було ніхто не нагодиться на обід, то за те мої два коти вже бенкетують. Та й тепер, коли ви не схочете обідати, то зайвий поживок споживуть мої котяки, — сказала в жарт господиня.

— Невже ваші котяки такі ненажерливі, що справляться за чоловіка? — спитав у жарт мировий.

— Атож! — сказала господиня. — Вони вдвох споживуть їжі стільки, скільки ви один.

— Признатись, я до цього часу не знав, що сума з двох котів рівняється одному мировому, — сказав мировий і зареготавсь на ввесь садок.

— Цікаво знати, з скількох котів сума рівнялась би мені? — спитав доктор.

— Мабуть, і двох котів на вас не вистаче, бо черевані вживають їжі дуже мало, — обізвався хазяїн.

Хазяйка запросила гостей до покоїв. Стіл аж захряс під закусками та усякими наїдками та напоями. Пляшки з чудовою горілкою, з винами та лікерами тяглись рядком од краю до краю стола. На столі, неначе якимсь чудом, були навіть збитки, звичайні в артистів, навіть щоденні. Гості, хоч вже й пообідали, але накинулись з жадобою вдруге на смачний обід і допались до потрав, наче голодні вовки до вівці. Николаідос їв за двох, аж за вухами лящало, і все запивав кожну потраву добрим вином або наливкою. Гості їли хапком, якось нервово, бо їм хотілося швидше знов сісти за карти: вони тернули так, що й рісочки на столі не зосталось, і сільські шлунки та кендюхи без вади спромоглись перетравить два тривні обіди за день. По обіді хазяїн знов запросив гостей сісти за карти.

— Мені вибачте: не сяду за карти, бо треба поспішати на вокзал. Надходе вечір. Треба хапатись, щоб вийти назустріч вечірньому поїздові, — одмагавсь Николаідос.

— Та вже на цей випадок поминіть ви поїзд та сідайте за карти, — припрошував господар.

— Коли ж в мене помічник геть-то цупкий на вдачу, лайливий, ще й до того викажчик. Викаже псяюха і зараз

подасть звістку до Києва, що я одмикую од служби, бо він сам моститься на моє місце, — одмагався Николаідос.

Але ніби якась непереможна й непоборна сила тягла його й манила під гіллясту яблуню в затишок та холодок, де на зеленому столі валялась в безладді принадна спокуса. Карти, неначе русалки, манили його в той зелений закуток.

— Ет! Раз родила мати, — раз і пропадати! За всі голови! Ходім! Може, одіграюся хоч трохи, — сказав Николаідос щиро народною мовою, котру він ще змалку перейняв од українських селян, хоч потім згодом і занедбав потроху в військовій службі.

І вони знов потяглися під чарівну яблуню, неначе їх манили звідтіль зеленоокі русалки або принаджували співучі гарні сирени надзвичайно чарівними співами.

Посідавши кругом стола, вони позапалювали папіроси. Хазяїн подав Николаідосові цигару, бо знав, що він любе цигари й куре їх залюбки. Блакитний димок повився поміж гіллям яблуні й неначе заплутався в зеленому листі. Незабаром вийшла й Софія Леонівна, так само з папіроскою в губах. Вона зорила очима, неначе здалеки кмітила, де б було догідніше й приємніше сісти.

— Софіє Леонівно! — гукнув Николаідос приємним баритоном. — Сідайте коло мене: може, ви заманите до мене талан та щастя.

Він мерщій схопився з місця, приставив побіч себе стільця, прискочив до неї, вхопив її під руку й сливе силою посадив коло себе на стільці. Господиня почутила, що він на ході надто вже стис її повну ситу руку своєю сухорлявою рукою ще й наче пригорнув щільно до себе.

— Отак буде гаразд! Гратимемо вдвох вкупі. Або мій, або ваш талан сприятиме. Може, нам на цей раз пощастить, то й обчикрижимо отих наших супротивників. А треба б доконче цих ворогів подоліти, забрать у полон і запагубить їх на віки вічні, — промовив веселий грек, вмощуючись на стільці та щільно присовуючи свій стілець до сусіди й черкаючись об неї ліктем.

— Це ви вже стали в спілці супряжичами, чи що? — спитав артист.

— А! — аж цмакнув Николаідос згодом, скінчивши робер. — Час їхать на вокзал. Отой помічник трохи бентеже мене, признаться по правді.

— Та киньте ви того помічника! Оце! Мабуть, він дався вам взнаки, — сказала Софія Леонівна.

— Добре вам отутечки сидіти, коли ви не залежитесь ні од кого, тільки од себе під цією гіллястою яблунькою. А мені доводиться коритись навіть отому своєму помічникові, бо от візьме та й доброхіть нашкоде мені, — сказав Николаідос, швиргаючи картою.

Вже надворі сутеніло, вже й смеркло, а вони сиділи під яблунею та все грали. Вже чорні тіні полягали під грушами, надворі поночіло. Софія Леонівна загадала наймичці принести світло. Коротенька петрівчана ніч пливла швиденько, неначе, бігла бігцем. Гості пили чай хапки, аж захлиналисъ і все грали. І вже тоді, як почало зоряти, вони скінчили гру й повставали з-за столу.

— Ну, Флегонте Петровичу! Завтра не заспіть часом своїм артистичним звичаєм та не опізніться на поїзд, — сказав

Николаідос на прощанні, виїжджаючи в одчинену браму. — Софіє Леонівно! Ви самі вивезіть свого артиста силоміць на вокзал, бо він все випручуватиметься та опинатиметься, — гукав він з повозки до Софії Леонівни.

— Добре! Я ладна й сама вивезти його на вокзал заздалегідь, — гукнула вона з високого ґанку.

III

Другого дня вранці Літошевський не заспав, схопився рано з ліжка й зрання почав укладаться в далеку дорогу. Софія Леонівна ще напередодні встигла похапцем дещо повкладать та убгати в чемодани. Це укладання було для неї не першинка. Наймит запріг коні заздалегідь і довгенько сновигав по дворі, сподіваючись виходу своїх панів. А пани чогось все длялись, все стягались. Вже вони випили чай, вже й поснідали. Флегонт Петрович закурив папіросу, вгніздивсь на турецькій софі. Йому дуже не бажалось рушать на вокзал. Він неначе обважнів, зам'якинившись од безробіття в цьому зеленому раї. Якийсь неясний смуток наполягав на його серце. Йому шкода було покидать свою чудову оселю та ще в такий пишний день; шкода було покидать і жінку. Невиразне передчування чогось недоброго стиха бентежило його душу. Ще ніколи так не хотілось йому виїжджати з дому на довгий час, як того ясного майського дня.

Софія Леонівна вскочила в кабінет, вже убрана в дорогу, з зонтиком у руці, така весела, така радісна, неначе вона не виряджала чоловіка з дому, а зострічала його після довгої мандрівки.

— От і розлігся! Неначе там поїзд тебе ждатиме. Рушаймо в дорогу, та мерщій! Вставай! Годі тобі байдики бити! Вже

дванадцята година. Незабаром прикатає поїзд, — сказала Софія Леонівна.

Літошевський схопився, надів дорожнє парусинове пальто з відлогою од куряви, похапцем поцілував дітей і виліз на повозку, де вже сиділа Софія Леонівна. Він насилу натрапив місце на повозці, куди б можна було уткнуть ноги поміж пакунками. Повозка була таки добре навантажена усякою вантагою, потрібною в мандрівці артистів. Вони рушили з двора. Літошевський з греблі ще раз окинув оком свою оселю, і смуток знов спав на його серце якось несамохіть: він пересвідчивсь, що його жінка загониста в усьому, дізнавсь, що вона загониста і в почуваннях... І вже не дуже-то йняв їй віри. З якимсь невиразним неспокоєм в душі він тепереньки покидав її саму в господі на довгий час.

На вокзал вони прикатали ще зарані. Маврикій Павлович Николаідос вибіг їм назустріч аж на подвір'я, в червоному картузі, в блискучих погонах. Червоний картузик надзвичайно приставав до його здорових темних та блискучих очей. Він багацько покращав у своєму службеному офіціальному убранні.

Николаідос поміг Софії Леонівні злізти з повозки, вхопивши її під пахву. І легенько ніби поставив її під густі молоді акації, що понависали гіллям у дворі вокзалу. Потім всмішки він ухопив під пахву й Літошевського й, ніби аж стогнучи, буцімто він підвередивсь од напруження, поміг і Літошевському злізти додолу.

— Ого-го! Ваги в вас на селі таки чимало побільшало! Трохи я не підвередивсь, — заговорив з жартом Николаідос, лапаючи його за сите плече на ході.

— От як доведеться тьопаться по усяких небитих шляхах та на чортопхайках, то, мабуть, швидко схудну, — сказав Літошевський, поправляючи шкуратяний пас з саквояжиком на плечі.

— От і добре, що ви зарані прикатали на вокзал: трохи розважу себе в цій глушині на полі. Вип'ємо пива та тим часом побалакаємо трохи, — сказав Николаідос.

І при тих словах він ухопив Софію Леонівну під пахву й хутенько наче поніс її по сходах у двері вокзалу.

— Ви мене не ведете, а ніби несете вгору; який ви дужий! — сказала вона на ході.

— Я б вас виніс на руках вгору аж на горище, аж на покрівлю, — сказав Николаідос і з нахабністю притис її руку до себе.

Ця нахабність дуже сподобалась Софії Леонівні.

— Ну, на горище я б не полізла з вами, а на покрівлю й потім; це в вас, певно, поетичне побільшання.

В залі першого класу було порожнісінько. Ще був ранній час. Тільки електричний дзвоник дзеленькав безперестанку й порушав пануючу мертвоту та тишу на вокзалі, та в дворі на густих акаціях цвірінькала сила горобців.

— Сідаймо коло стола та тим часом вип'ємо пива. Пиво в нас чудове. Трошки прохолодитесь після спеки, — сказав Николаідос.

Софія Леонівна спинилась на одну мить перед здоровецьким — до самої стелі — дзеркалом, швиденько поправила на голові капелюш з двома пунсовими трояндами й сіла за стіл. Николаідос неначе поскобзнувсь по лиснючому паркеті й наче впав на стілець попліч з нею. Літошевський почвалав до буфету й звелів подати пива. Вокзал був чистий, недавно збудований. Зала була висока, світла, з здоровецькими вікнами, з двома високими дзеркалами на консолях аж до стелі, з чистим паркетом. Софія Леонівна ніби покращала од нової лиснючої обстави, од тих дзеркал та блиску паркета. Її низовий гучний альт в розмові став ще гучніший і пішов луною. Николаідос несамохіть замилувавсь нею.

— Ну, та й горобців у вас сила! — сказав Літошевський з сміхом, сідаючи за стіл.

— Це наш вокзальний оркестр, бо іншого тут на полі й не почуєте. Це наші польові соловейки, зовсім не ті, що в вас в леваді в вербах та в садках. Чуєте! як вигравають, неначе накупились, — сказав Николаідос.

— Як здоров'я вашої жінки? — спитав Літошевський і почав наливать пиво в високі кухлики.

— Ет! Нездужає та все чогось кривиться моя стогнійка! — сказав Николаідос. — От люблю вас, Софіє Леонівно, за те, що ви не стогнійка, ніколи не кривитесь та не слабуєте.

Літошевський нахильці випив пиво й пішов нагору, на другий етаж з одвідинами до Николаідосової жінки. Софія Леонівна не пішла, бо не діждалась до себе її з одвідинами. Вони зостались вдвох у залі.

— От тепер ви, Софіє Леонівно, зостанетесь самі вдома, неначе черниця в монастирі. Не боїтесь нудьги в тих ваших пущах та нетрях за містечком? Га? Певно, ходитимете в монастир шодня та ще й присвятитесь! — сказав Николаідос.

— Що вже що, а присвячуваться я нездатна. До самітності я вже звикла: це звичайна річ в житті артистів і їх жінок. Але я сподіваюсь, що й ви таки не одцураєтесь од мене й будете одвідувать мене в самотині. Не забувайте, що я люблю й єднання з людьми, та ще й веселими, — сказала Софія Леонівна з натяканням.

— Спасибі вам. Коли я вам не надокучаю, то ладен хоч щодня одвідувать вас.

— Ви така весела людина, що, певно, нікому й ніколи не надокучите своїми одвідинами. Це ви приставляєтесь або говорите собі ж таки компліменти.

— Собі компліменти! — сказав і зареготавсь Николаідос. — Непогано сказано. Я маю таку щиру вдачу, що ніколи зроду-звіку не говорив нікому компліментів. Моя душа зверху, а не десь насподі захована.

— Щирість вашу знаю й у щирості вашій я давно пересвідчилась, — сказала Софія Леонівна. — Я поважаю й навіть люблю щирих людей і не люблю людей потайних, навіть трохи їх боюсь, як от, прикладом, потайних собачок, що й не гавкають, а прибіжать та кусь за литку!

Надворі коло вокзалу загуркотіла повозка. І тільки що той гуркіт стишивсь, в залу наче вскочила або влинула капельмейстерша Ніна Іванівна Чернявська, височенька, темно-русява, біла з лиця, сухорлява та жвава, як в'юн.

— О! Кого я бачу! І ви, землячко, тут! Яким побитом ви тут опинились? Чи ідете кудись, чи кого виряджаєте в дорогу? — задзигорила Чернявська, вітаючись з Літошевською й Николаідосом.

Софії Леонівні здалось, що в залу впурхнув у вікно з акацій горобець, одбившись од горобиного гурту, і зацвірінькав на всю валу. Капельмейстерша цвірінькала якраз у тон горобців, що аж лящали в акаціях під одчиненим у двір вікном.

"Принесло ледащо цього петербурзького горобця не в добрий час. Саме був би договорився з Софією Леонівною до самої сутності діла. А тут тобі — пурх у залу ця горобчиха!" — досадував мовчки Николаідос.

Капельмейстерша прибралась на цей польовий вокзал, неначе на якийсь празниковий виїзд з Петербурга в Павлівськ або в Царське Село. Вона й на селі чепурилась так само, як і в столиці. Скинувши шовкову легку смугнасту накидку й швиргонувши її жужмом на канапу, вона примостилась коло столика, убрана в свіжу сукню, облямовану дорогими кружевами. Ніна Іванівна була другорядною співачкою в петербурзькій опері, де її наглядів Чернявський, закохався в неї і оженився, зайнявши місце капельмейстера в опері.

— А знаєте, Софіє Леонівно, чого це я їжджу двічі-тричі на тиждень на вокзал? їжджу їсти кухарські товченики, бо на селі в брата мого чоловіка не вміють гаразд готувать котлетів. А я тільки й живлюсь цими смачними вокзальними котлетами, схожими на наші петербурзькі, — лепетала капельмейстерша.

— Але ж тутечки в нас у містечку яловичина чудова. Тут же ті "черкаські", цебто українські воли, що привозять їх до нас у Петербург, — обізвалась Софія Леонівна.

— Ті ж воли, та спосіб готування не той на селі. Чи вас пак не бере нудьга тут на селі в вашій монастирській леваді? Ой боже мій! Я швидко з нудьги тут загину. Запагубить мене це село навіки! Коли б вже швидше минали ці канікули! Я тут і спростилась, і якось опоганилась, навіть попоганшала. Ой горенько мені та й годі!

— А мені байдужісінько, чи я на селі, чи в столиці. В мене на руках діти, оселя, город, дім. Є за що дбати, є чим пеклюватись цілі дні. Я вже звикла до села, хоч і спростилась і попоганшала, — сказала Софія Леонівна.

— А я от ніяким способом не звикну до села. Першого тижня, як ми приїхали до чоловікового брата, я почувала себе, наче в раю. Знаєте, там… сільська поезія: і садочки, й гайочки, і зелені верби, і ставочок, і човник на ставку… Але минуло тижнів зо три, і мені остогидли і ті садочки, і ставочки, і млиночки. Мене бере така нудьга, що я, примігла б, летіла в столицю. Скрізь тиша, мертвота. Живого людського лиця не побачиш! Нема з ким набалакаться, нема де розважить себе. Усе мужик, куди не глянь. Панка навіть і не побачиш. Ой не видержу далі! Оце прикатаю двічі-тричі па тиждень сюди на вокзал та хоч випадком, хоч здалеки надивлюсь на інтелігентних людей та панів. Неначе оживу й пожвавішаю, побадьорнішаю трохи. Цур йому, пек йому — цьому селу!

Капельмейстерша анітрішки не вважала на те, що ганяла батюшині коні і наймит гаяв час саме в косовицю, саме в робочий гарячий час, а то потім згодом і в жнива. Вона на це не звертала вваги.

— Ой не виживу я далі на селі! — лепетала капельмейстерша та все сьорбала похапцем пиво з кухлика; її мучила смага од пороху й спеки так, що в неї і в роті, і в пельці посохло.

— Одже ж і висидите, муситимете сидіть аж до кінця вакацій, бо ваш чоловік не згодиться їхать в той столичний сморід саме в спеку, — обізвавсь Николаідос. — Ваша столиця влітку — пхе! Пхе! і велике пхе!

— Ой ви — азіати! Ви тільки й знаєте, що столичний сморід, а інших столичних припадок та догод ви й не тямите, і ніколи не втямите, бо і втямку за їх не маєте, — сказала роздратована капельмейстерша.

Вона не дуже любила Николаідоса за його грубу щирість, нехтувала його й навіть при нагоді глузувала з його. Та й загалом їй не припадали до вподоби усякі східні азіати, армяни, турки та й греки.

В одчинених дверях з'явивсь Флегонт Петрович, поставний та спанілий, ніби викоханий на майському сільському повітрі. Капельмейстерші він дуже подобавсь ще тоді, як вона співала в опері. Вона любила отилих, випещених панів, що скидались на випещених аристократів або столичних купців. Літошевський залицявся до неї, як ще була вона на сцені. Флегонт Петрович в ролі Мефістофеля наводив навіть ніби чари на капельмейстершу.

— От і Флегонт Петрович! Яка приємна несподіванка! — аж крикнула Чернявська.

Вона схопилась з стільця й якось по-театральному, ніби вона була на сцені, з кухликом у руці побігла йому назустріч, піднявши одну руку вгору. Серед гарної обстави, між двома лиснючими дзеркалами, на лиснючім паркеті, ввесь ніби засипаний сяєвом сонця Флегонт Петрович, білий, рум'яний, спанілий, і справді скинувсь на будлі-якого випещеного дідича або столичного гладкого пана. Чернявська, як бувша артистка,

любила артистів, і завсігди і в столиці вона любила їх товариство й ніби родалась з ними завсігди скрізь, де доводилось зустрічаться з ними.

— Слава тобі господи! Таки сподобилась за три тижні побачить людське лице! — лепетала капельмейстерша, вітаючись з Флегонтом Петровичем.

— А хіба ж на селі в вас чума? Чи вимерли усі людські лиця, чи що? — спитав всмішки артист.

— Хіба ж на селі людські лиця? Та там же самі за себе мужицькі мордяки, а в вас у містечку самі за себе жидівські пики, а не лиця! — дзигорила капельмейстерша на ході.

— А ми ж хіба не люде! — обізвався Николаідос.

— Які ж ви люде? Ви — азіати, а не столичні люде! — кинула йому крилате слівце капельмейстерша.

— Спасибі за комплімент! — сказав Николаідос.

— "Здоров зноси та в краще вберись!" — кинув присмішку Літошевський. — Столичні панії кусливі, як мухи в спасівку. Правда, Ніно Іванівно? Чом пак ви й досі не одвідали нас у нашій оселі?

— Бо не дуже давно приїхала на село. Поживемо — одвідаємо.

— Прошу частіше заїжджати до нас у гості. Побалакаємо за Петербург на самоті. Тільки заздалегідь вам кажу й наперед, що в нас така халупчина, що й сором вас вітати в їй, —

обізвалась Літошевська. — Для вас, певно, й це буде ще одна сільська морда.

— А що? Така халупчина, як у брата мого чоловіка: як добре підскочиш, то пальцями й до стелі достанеш, — сказала з сміхом капельмейстерша.

— Ні, в нас до стелі не достанете, але об сволок то можна черкнуться, — сказав Літошевський.

— От потривайте! Я через скільки неділь приставлю до тієї мазанки такий салон, як оцей вокзальний. Тоді, Ніно Іванівно, мені не буде сором вас вітати в себе. А поки що прошу одвідать й мою, хоч халупчину, але обставлену на східний зразець, — сказала Літошевська,

— Це ви, Ніно Іванівно, мабуть, прикатали на вокзал для розваги? Чи, може, поїдемо кудись вкупі? — спитав Літошевський.

— Прикатала смачних котлетів попоїсти всмак, от що! — лепетала капельмейстерша.

— І це гаразд. А кухар тут не поганий. Правда, Ніно Іванівно? — сказав Николаідос.

— Хоч і в столиці, то не заважав би: був би на місці, — говорила капельмейстерша.

Задзеленькав дзвоник. Загув недалеко поїзд. Усі посхоплювались з стільців. Флегонт Петрович похапцем побіг купувать білет та здавати речі на вагу. Николаідос вискочив на своє службене місце на платформу. Застугонів поїзд, неначе от-от мала трястись земля. Стугоніння все більшало й

наближалось. Незабаром задвигтів грунт коло забудування. Нагло свиснула пронизувата свистілка паровика. В одчинені вікна влетів ще різкіший одгук свисту, одгукнувся луною й ляснув під стелею так здорово, що нервова капельмейстерша аж кинулась і запищала. Усі рушили на платформу. Флегонт Петрович ніс в одній руці завиніння та оповите шкуратяним паском тепле пальто, а в другій — дорожній пакунок. Почалось прощання та напутіння.

— Тут же, будьте ласкаві, наглядайте і за моєю оселею, і за жінкою, — просив Николаідоса Літошевський. — Як пришлю гроші тобі, Соню, то ти й розпочинай чепурить садок та робити забудування. Тільки не дуже лишень заганяйся, бо ти хоч і статкуєш коло господарства, але таки вдалась загониста. Ви, Маврикію Павловичу, здержуйте її загонистість, бо вона вишахрує на ті витребеньки багацько грошей.

— Добре, добре! Не турбуйтесь ні за що. Я ладен щодня навідуваться в вашу оселю. А вже приставку деревні та дощок, та усяку тяганину, та умову з купцями й теслями, ковалями й бляхарами я беру на себе, бо це мені зручніше й звичніше, ніж дамі. — сказав на прощанні Николаідос, тричі цілуючись з Літошевським.

Свистілка свиснула, неначе крикнула, мов опечена. Поїзд рушив помаленьку, посунувсь поволі плавко, легко й незабаром приспішив і зник за повороткою та легеньким закрутом між горбами горяного берега річки.

Софія Леонівна одразу почутила ніби полегкість на душі. Вона повеселішала, ожвавилась, стала говорюча, пішла в залу з Чернявською та Николаідосом, сиділа й бавилась розмовою, доки вередлива Чернявська спожила свої котлети, і була ладна балакати й реготатись з Чернявською хоч би й до вечора. Вже й не визвірювалась ні на кого й навіть не бурчала.

IV

Літошевська вернулась додому, увійшла в покої й одразу почутила ніби порожнечу в покоях, їй стало сумно на душі. Вона згадала про свого чоловіка й почувала, що той смуток виник в її серці не за чоловіком, а за кимсь іншим, багацько любішим та милішим од його. Зирнула вона на турецьку софу в кабінеті й ніби побачила уявки на софі Николаідоса в білому мундирі з блискучими погонами на плечах, в сяєві вранішнього проміння... І несамохіть вона пригадала, як він тут недавнечко сидів і зиркав на неї то різкими, то м'якими блискучими очима. І їй чогось уявилось, що не Літошевський покинув її, виїхав кудись далеко, а Николаідос. Вона почувала, що сумує за Николаідосом, і сама здивувалась, що в неї серце таке не дерзке, таке хистке, змінливе. І в одну мить їй заманулось побачить Николаідоса, побалакати з ним, надивиться на його. Вона сподівалась, що Николаідос не сьогодні — так завтра одвідає її. Але минув день, минув і другий, а він не приїжджав, неначе забув за свою обіцянку частенько одвідувати її.

Софія Леонівиа ледве діждала п'ятниці. В містечку щонеділі в п'ятницю ставав базар чи торжок. Софія Леонівна одяглась, причепурилась і пішла пішки на місто. Їй таки треба було дещо покупить у крамницях. Але вона мала надію стрінуть на торжку Николаідоса. Він частенько прибігав на місто за якими-небудь закупками на свою потрібку.

Торжок був чималий. Людей наїхало багацько. Крамарі понавозили усякого дрібного краму дуже багато. Софія Леонівна повешталась по торжку і вгляділа купи усякого посуду. Згадавши, що в неї луснули ночови, вона купила нові ночови, заступ і нову лопату, котрою сажають хліб у піч. Вглядівши на базарі одного чиншовика шляхтича, свого сусіда, вона згодила його, щоб він приніс усі ті речі додому. Коли — гульк! На базар котить повозка, а в повозці сидить Николаідос.

Як грек, він був чоловік практичний та запопадний і частенько навідувавсь на ярмарки та торжки, як люблять швендяти по їх запопадні жидки, в котрих на думці повсякчасно буває якесь крамарське заповзяття. Коні спинились. Николаідос вглядів Софію Леонівну й миттю сплигнув з повозки.

— Кого вже кого, а вас не сподівався зострінуть так зарані на місті! — гукнув Николаідос, привітавшись з Софією Леонівною щиро й весело.

— А то чом так? Я вряди-годи ходжу на базар за будлі-якою господарською потрібкою. Он подивіться, скільки я накупила посуду! Тільки шкода, що я вийшла на місто пішки. Треба б було виїхати кіньми.

— Не журіться! Заберу на повозку та й довезу додому і посуд, і вас вкупі з посудом, — сказав Николаідос.

— От і спасибі вам, коли самі намагаєтесь, бо я б не насмілилась вас просити за це. Ваша намога навіть мені дуже приємна в цей час. А ви що думаєте купувать?

— Треба взяти яловичини або риби на кільки день, а потім доведеться добре пошвендять по крамницях, бо маю дещо набрать собі й дітям на літо.

— От і добре! І мені треба дечого понабирать для синка й для наймички, — сказала Софія Леонівна.

— От і гаразд трапилось. Прошу сідать на повозку та передніше за все побіжимо по крамницях. А ночовки та лопати нехай трохи підождуть: не втечуть, поки ми увинемося в крамницях з закупками, — сказав Николаідос.

Вони посідали на повозку й поїхали до крамниць. Довго вони ходили по крамницях та вдвох набирали всяку всячину.

На торжок почали прибувать околишні пани-дідичі, дрібненькі панки з сахарень. Вони й собі ходили по крамницях, набирали усякого краму. При такій нагоді ці сільські панки, як звичайно поводиться в глушині, розглядали одні одних і потаєнці та пошепки випитували в крамарів та крамарок одні за других. Само по собі вони примітили, що начальник станції скрізь ходе по крамницях з якоюсь панією, і випитали в купчих, яка то панія і чого вони ходять усе вдвох, неначе чоловік з жінкою радяться в крамницях за усякі закупки.

Софія Леонівна цього не знала та й на це не вважала. Вона думала, що її тут ніхто не знає, ніхто нею не цікавиться, ніхто про неї не розпитує, як не цікавляться натовпом по магазинах у столиці, де ніхто не питає й не довідується за усяких покупців по магазинах.

Понабиравши краму на верх і на підбійку для усякої одежі, вони пішли вдвох швендять по торжку більше з цікавості й для розваги. Проз їх шугали вряди-годи брички. На бричках сиділи пани й панії. Зранку було задощилось, і надворі похолоднішало. Панки сиділи в простих повстяних бурках з відлогами, напнутими на голови, і скидались або на заможних міщан та посесорів, або на дрібних купчиків та нікчемних крамарів.

І Николаідос, і Софія Леонівна й гадки не мали за те, що під тими простими бурками ховаються од дощу чималі й заможні пани, дідички та офіціалісти з сахарень в околиці, і зовсім не вважали на їх, вештаючись собі в парі по торжку, ще й попід руки побрались.

Софія Леонівна, як столична людина, високо дивилась на цей сільський провінціальний натовп, а мужиків та євреїв навіть не мала за людей, а вважала на їх, як на якихсь животин, що скинулись на людей тільки своєю людською постаттю, хоч вона й любила запевнять усіх, що вона ліберaлка й демократка... В глушині вона ніколи й ні в чому не церемонилась і думала, що тут їй можна поводиться, як хоч, робити що завгодно, бо навкруги скрізь не люде, а сливе животини, що нічого не тямлять і ні до чого не додивляються.

Нагулявшись донесхочу на ожвавленому людному торжку, вони обоє згадали, що вже час рушать додому. Погонич устав з козел, взяв ночови й поставив їх сторч у ногах в повозці, притуливши до козел, а лопату встромив держалном в повозку збоку й застромив кінець під козли. Лопата була довжелезна й стриміла позад воза. Софія Леонівна, як загониста людина, накупила ще багацько всякого дерев'яного дріб'язку, навіть зайвого: і ковганку, і копистку, і рубель та качалку, і невеличких мальованих дерев'яних мисочок, що майстрі понавозили з Полісся. Майстрі були добрі, посуд був зроблений і помальований дуже штучно. Вона вмостила усе це в соломі в передку і сама сіла на повозку. Ннколаідос і собі хапком вскочив у візок і звелів поганять через греблю за Рось. Навантажений посудом віз прокотивсь через увесь ярмарок. Крамарки й сидухи та усякі перепічайки осміхались і показували очима сусідам на ночови та лопату, що манячіла позад повозки.

— Чи ти ба! Один чоловік поїхав, і зараз десь знайшовсь другий. Істинно так, неначе чоловік з жінкою скуповуються на нове господарство, — гомоніли перекупки та перепродухи.

— Навіщо ви, Софіє Леонівно, такого багацько посуду накупили? Чи не маєте часом на думці продавати його на кутку та баришувать? — спитав Николаідос в жарти.

— Не багацько б і вбаришувала, хоч би й попродала: я люблю оцю нісенітницю. Люблю все мальоване та ще різкими, ярими фарбами, як люблю й різких людей.

— Це добре, бо й я різкий чоловік…

Николаідос завіз Софію Леонівну додому і, не встаючи з повозки, дременув додому, бо вже надходив час прибуття денного поїзда.

— Завтра прибуду до вас надвечори, на вечірній чай! — гукнув з повозки Николаідос до Софії Леонівни.

— Буду сподіваться вас щогодини, щохвилини! Буду виглядать вас! — одгукнулась вона з-за тину.

Другого дня Софія Леонівна сіла обідати й їла через силу. В неї смак зник, наче од якоїсь хвороби. По обіді вона взяла книжку й почала читати, але зараз запримітила, що сливе нічого не розуміє. Інші думки настирливо ворушили їй душу. Николаідос не виходив у неї з думки. Книжок у неї на миснику було чимало. Книжки значніших і видатніших великоруських письменників вона давно покупила й мала навіть утвори Дарвіна та Спенсера. Вона перечитала багацько й українських сьогочасних книжок. Проживши молодий вік у столиці, де неначе в повітрі літають усякові ідеї та сьогочасні погляди, вона ще ззамолоду і багацько наслухалась, і багацько начиталась, і в цих справах своїм розвитком була навіть вища од свого чоловіка. Взявши модні тоді утвори Надсона, вона почала перегортувать листки, але чомусь і ці вірші не ворушили її серце.

"Невже це я така закохана, що мені нічого не йде на думку, за що не візьмусь? Чомусь навіть і поезія не зачіпає моєї вваги.

Невже це в мене в серці така поезія, що опанувала мене, що перемагає усяку книжну поезію! — думала Софія Леонівна, лежачи на канапі, невважливе й недбайливо перегортуючи листки Надсонових віршів. — От і не навідується! То був внадивсь, аж настиравсь нам, неначе накупився тягти Флегонта до карт, а тепер, коли він саме припав мені до вподоби, ніби зумисне одмикує од одвідин".

І вона почутила, що жива поезія в її серці розгорюється, що вона перемагає ту поезію, що подихала на неї з книжки, що та поезія в серці вже сповнила її душу, опанувала її. Підвівшись з софи, вона длявою ходою попрямувала на ґанок, сіла на стільці й задумалась, втупивши очі в далеч на заросянські спадисті гори, на долини та вузесенькі западини, та щілини між горбами.

Довгий битий шлях приманював її очі: тим шляхом мав незабаром прибуть той, що не сходив у неї з думки й не давав серцю спокою.

Вже сонце стало на вечірньому прузі. Софія Леонівна звеліла настановлять самовар, сама налагодила усе на столі для чаю. Вона вештalась і ставила на стіл посуд якось похапцем, якось нервово.

Тим часом з-за вугла двору по м'якому піскуватому шляху несподівано підкотила повозка й влетіла в двір. Софія Леонівна почутила, як у неї заграло серце і голова заморочилась. Вона аж крикнула голосно на ввесь садок.

— А я вас жду не діждусь! Вже й самовар двічі закипав, двічі й погасав, а вас все нема та й нема, — говорила Софія Леонівна, і її звичайно низький голос піднявся вгору на кільки тонів і став м'якіший і ніби добріший.

— Нічого — те! Самоварові, надісь, не заваде, хоч би він і тричі погасав і тричі знов закипав, — сказав Николаідос, швидко виходячи по східцях на ґанок і вітаючись з господинею.

Вона простягла й подала гостеві руки, а Николаідос вхопив їх і довго держав у своїх руках, а потім поцілував у руку. Він ледве вдержавсь, щоб не обхопить її за кремезний стан та не пригорнути до себе. Але наймичка й дитина, що никали коло столу, вдержали його.

— Певно, вас бере нудьга? Га? Еге, бере? Вам шкода Флегонта Петровича? — спитав гість.

— Не дуже-то за ним шкодую, бо його од'їзд непершинка. А що я нудьгую перші дні після його од'їзду, то це звичайна річ: в оселі стало якось ніби порожніше. Не чути його співу та завсіднього мугикання. Але... я без міри рада, що ви оце навідались, — сказала Софія Леонівна й пильно зирнула на гостя таким палким та солоденьким поглядом, що той погляд вловні й виразно виявив, що замикалося в її душі, в її серці.

Солоденькі, виразні очі зрадливо виказали усю її душу. Николаідос втямив, що кохання в неї достигло, як достигає вишня та черешня. Він осміхнувсь і знов подав їй навіщось руку.

Випили чай. Софія Леонівна не сіла сама поїть дітей чаєм, а загадала Усті напоїти й нагодувать дітей.

— Чудовий надходе вечір. Ходім понад Россю на прогуляння, бо я бачу, що ви засиділися та наче аж заниділи й помарніли на виду за ці дні, — сказав Николаідос.

Софія Леонівна швиденько побігла в покої, наділа капелюш, причепурилась коло дзеркала, вхопила зонтик і незабаром вийшла на ґанок. На їй була довга ясно-сіра сукня, котра дуже приставала їй до лиця. Вони пішли понад Россю, поминули греблю й пішли стежкою вгору понад берегом поміж купами здорового каміння, що й лежало, і висовувалось сторчаками з нутра гори скрізь понад берегом та коло стежечки, неначе з гори вилазила сіра худоба або повисовувались одним боком здорові чудернацькі доми, або башти, або якесь забудування.

Стежка вилась височенько понад берегом саме посередині крутої гори. Вони одійшли вже далеченько, де з води висовувавсь чималий подовжастий та високий скелистий острівець. Поза острівцем шуміла неширока самовілка, загачена греблею, перекинутою до острівця. Коло греблі стояв млин, де вештались люде, де мріли хури, навантажені мішками та лантухами з пашнею на мливо. Це місце було закрите од річки високим скелистим острівцем, ніби муром.

— Оце ми зайшли в такий захисний закуток, де я ще ніколи не був і ніколи його навіть не бачив, одколи тут живу, — промовив Николаідос.

— Та й я оце тільки вдруге сюди заблукалась.

Сюдою люде ходять оцією стежкою навпростець на місто, — обізвалась Софія Леонівна. — Як тут ніби порожньо, неначе в скелистій Аравії.

— Це ми вдвох і справді потрапили ніби в справдешню Аравію: "І високо над горами, і далеко од людей", — промовив Николаідос словами одного романсу й при тих словах

несподівано вхопив Софію Леонівну за стан і раптом пригорнув її щільно до себе.

Софія Леонівна пригорнулась до його й черкнулась головою об його плече.

— Коли б ви, Софіє Леонівно, знали, як я вас кохаю! Я вас вже давненько покохав, але таївся перед вами, — сказав Николаідос сливе нищечком.

— Я це давно знала і не те що була пересвідчена в цьому, але догадувалась, трохи постерігала, — обізвалась Софія Леонівна. — Нащо ви говорите нишком? Тут нас ніхто не почує. Та хоч би хто й почув, то мені байдуже. Це ж глушина, де живуть люде нетямущі, прості й недосвідні, як діти. Вони не тямлять наших звичаїв, одним словом — мужики та й годі!

— Коли нас ніхто не чує, то я заговорю голосніше про свою любов.

— Я й говорю голосно, бо й мені нема чого таїтись перед вами з своїм коханням. Мій Флегонт часто їзде на довгий час на гастролі, а я без кохання не можу жити й дихати, — сказала вона й пригорнулась своєю щокою до його щоки.

Щока в неї аж пашіла. Николаідос почутив той пал щоки й кохання, спинивсь на ході, обхопив її стан довгими костистими пальцями та вузькими долонями й пявкою вп'явся в її чималі повні уста.

— Сядьмо тут будлі-де на камені, бо в мене аж голова заморочилась, — сказала Софія Леонівна.

Вони пішли далі й угляділи вище од стежки подовжастий плисковатий камінь, не дуже високий, саме такий, що на йому було догідно сидіти. Вони сіли рядочком попліч. Николаідос обгорнув її стан рукою й пригорнувся до неї.

— Я, сказати щиру правду, не держусь в коханні заповідів: даю волю серцю, — промовив Николаідос.

— І я маю істинно такий погляд на залицяння й кохання. Мій чоловік якось обважнів, погладшав, попоганшав. А моє серце палке. Я даю повну волю серцю. Коли воно хоче любити, треба вволяти його волю, а не вважати на якісь там людські звичаї та людські забобони. Кохання — це ж найбільше щастя, найбільша усолода людського життя. Це ж квіти й пахощі нашої душі. По-моєму, навіть був би великий гріх занехаять або занедбать й задушити це почування, коли воно виникло в людському серці та ще й знайшло собі одповідь і спочування в людському другому серці, — митикувала Софія Леонівна, виправдуючи на свій спосіб свій вчинок.

— І я держусь такої ж достоту гадки та думки: живім, доки живемо, кохаймось, доки животіємо. "Лови хвилю усолоди!" — як сказав якийсь поет, бо життя не стоїть, а швидко біжить і швидко минає: зривай квітки тоді, як вони цвітуть.

І він знов пригорнув Софію Леонівну й почав міцно цілувати її в уста, в щоки, в очі. Такий пал кохання, навіть така нахабність сміливого Николаідоса дуже припала до вподоби такій розпусній людині, якою в сутноті душі була Софія Леонівна.

Вони вдвох милувались, сидячи на чолопочку каменя та на видноті, серед сяєва ясного вечора. І нітрішечки не вважали на людей.

Тим часом нижче од їх, трохи збоку з-за скелі, виплив якийсь чоловік, доплив до середини самовілки, став на камені й, побрьохавшись трохи руками, поплив знов назад під скелю.

— Он хтось купається нанизу! — промовив трохи з неспокоєм Николаідос.

— Та то якийсь мугиряка купається. Це — животина, що нічого не тямить у нашому житті, в нашому залицянні і навіть не постереже, що ми милуємось.

З-за другої скелі знов виплив на середину течії якийсь другий чоловік, пливучи наввимашки. Його білі руки виникали наперемінку з води й лисніли проти заходу. То був один з міських докторів. Він їх зараз вглядів і впізнав обох. Але їм здавалось, що то якийсь єврей з млина купається та плаває навпомашки, щоб почваниться. І вони все голубились та обнімались.

Їм обом здавалось, що вони зайшли в якісь пущі десь ніби в степах, мов в Аравії; а тим часом Софія Леонівна не знала, що в селян вуха вдвоє або і втроє чуткіші, ніж у городян, а очі далекозорі та далекосяглі без міри. Од млина їх бачили селяни та євреї-мірошники, хоч вони, як їм здавалось, ніби тільки мріли та манячіли коло млина в далечі. В цих пущах часом трудніше сховатись од людського ока, ніж в натовпі здорової людної столиці.

Вже сонце зайшло, але в долині стояла духота, неначе в дуже натопленій хаті або на печі. Високі скелі й усякі камені, розпечені гарячим промінням довгого петрівчаного дня, аж пашіли. Жовтогаряче небо неначе палахкотіло. Самий камінь, на котрому вони примостились, був теплий, неначе вони сиділи на печі. Густий чебчик, що ніби вшивав прегусто землю під їх

ногами й був саме в цвіту, аж душив важкими пахощами, прим'ятий і потолочений їх ногами. Одежа на їх пропахалась важким чебчиковим духом. Долина неначе дихала жаром. Цей жар ніби запалював їх і ще гірше дратував нерви.

— Ой душно! Ця скелиста долина гаряча, неначе Дантове пекло. А ми оце в цій духоті, неначе Франческа да Реміні та її любчик Паоло, що літали по пеклі вихром у пекельній духоті й усе-таки почували пал кохання. Ходім звідсіль кудись інде, — сказала Софія Леонівна й раптом підвелась з каменя.

— Ходім, бо й мені вже невидержка! — сказав Николаідос, підводячись і скидаючи очима Софію Леонівну.

Він добре дізнавсь вже давно, що його коханка натуриста та опришкувата й не зносить і не стерпить, щоб їй суперечили, бо вона одразу так і присне, ніби приском,

Вона стояла висока, поставна, з палаючими од кохання очима, з червоними щоками. І йому уявилось, що перед ним виникла, ніби з землі, давня вакханка, освітлена жовтогарячим небом, з дикими очима, що от-от незабаром знавісніє од кохання. Він почував, що й сам ладен знавісніть од приливаючого до серця кохання.

Вони побрались попід руки й вернулись назад, вийшли з тісної долинки на простір і пішли низом по береговині понад Россю. Од Росі потягло вогкістю й прохолодою. Повітря над водою вже одвологло, і вони почутили полегкість і ніби й самі трохи одвологли, прохололи. Поминувши греблю й оселю, вони подались далі тихою ходою й пішли повагом попід вербами та осиками над невисокими буртами берега Росі.

— От ми й нап'ємось кохання й щастя, доки ваш чоловік пробуватиме на гастролях. Але потім… — сказав і не довів розмови до кінця Николаідос.

— А потім буде те ж саме. Мій чоловік не дізнається за наше кохання. Йому ніхто не викаже на нас, хіба, може, якимсь випадком дізнається од когось. Але… він мене так кохає, що вибаче мені мою провину, коли й дізнається. Не дурна ж я й не молоденька, щоб через це наше кохання з доброго дива стрибнути з скелі в воду або на якийсь інший спосіб заподіять собі смерть. Хіба ж мало панів та паній і люблятся, і залицяються, і дурять одно одного? Це світова річ. Не кидати ж мені через цей випадок дітей і оселі та тікать з вами кудись далеко. А знехтувать та потаїти таке приємне почування мені шкода. Я радніша вас не любити, вас забуть, але наше серце од нас залежиться, а ми залежимось од його: воно правує нами, — сказала Софія Леонівна.

— Що правда, то правда, — одмовив Николаідос, ведучи її під руку та обгорнувши її стан своєю довгою та гнучкою, як берестова гілка, рукою.

— Люде назвуть наше кохання злочинком або й проступством, але це буде їх помилка. Ми проступимось тільки перед людським законом, а не перед своїм серцем, — сказала Софія Леонівна, виправдуючи свій вчинок перед Николаідосом.

Вона й гадки не мала про те, що дурила свого доброго ймовірного чоловіка, давши обітницю бути йому вірним подружжям.

Далеко вони зайшли на гулянці й усе балакали та милувались. Стежка повилась луками попід вербами та лозами, понад берегом Росі.Вони зайшли в ті верби й гуляли,

доки й надворі не попоночіло, доки й зорі не висипались на небі. Николаідос схаменувсь, згадав, що йому час поспішать ік поїзду, повернув назад і, навіть не заходячи в покої, розпрощавсь і покатав додому.

Од того часу Николаідос двічі або й тричі на тиждень приїздив до Літошевської з одвідинами. Вони завжди довго гуляли на гулянці ввечері, часто їздили на місто на торжок і блукали по торжку, щоб і розважить себе з нудьги і щоб довше побути вкупі. Про їх загомоніло, їх огудило й осудило усе містечко. Одгук цього поговору та огуди швидко пішов по всій околиці, передніше за все й найшвидше поміж цікавими євреями, потім поміж батюшками й дідичами, дійшов і до тих вісьмох оперних артистів, що були родом з того повіту й двох межуючих з ним повітів. Усі гудили та судили Літошевську, навіть знущались над нею. Язиками плели навіть про те, чого й не було. Чутка про недобру славу Літошевської перелетіла й у Київ. Усі сливе знали про цей роман Софії Леонівни, — тільки один її чоловік нічогісінько не знав і не відав: усім було якось сором і ніяково сказати йому за це й виказать йому усе про його жінку, про її хистке серце та легковажну, не дерзку вдачу.

V

Минуло тижнів з п'ять. Літошевський прислав поштою на жінчине ймення сім сотень карбованців і звелів розпочинать в оселі роботу, ще й обіцяв незабаром прислати ще кільки сотень карбованців, бо справа їх артистичного товариства йшла дуже добре. Товариство мало скрізь великий поспіх по усіх чималих містах, як і не сподівалось.

Софія Леонівна зараз покликала на пораду Николаідоса. Він зараз без загайки побіг на місто, замовив у складах потрібну деревню та дошки, підрядив майстрів: теслів, столярів, та

бляхарів, та вшивальників. Рядчик зараз приставив деревню й шалівки. В оселі, не дляючись та не гаячи часу, заходились коло будування. Софія Леонівна, як людина без усякої уяви і вподоби і як людина практична й статковита, змінила свої мрійні передніші заміри. Замість того, щоб ставить якісь непотрібні дачні кіоски-цяцьки, вона надумалась поставити в кінці квітника такий кіоск, щоб у йому помістилось двоє ліжок задля того, щоб там можна було влітку й ночувать. Порадившись з місцевим архітектором, цебто з теслею Савкою Удівченком, та з місцевим декоратором Берном, вона звеліла ставити в квітнику широченьку платформу, а на їй узкіше забудування, височеньке, на чотири вугли, з дверима спереду й вікном на причілку, з плискуватою покрівлею, обведеною навкруги штахетами.

Коло брами вкопали дві товсті ворітниці. Над ворітницями Берко поставив півкругом ніби покрівлю, високу й вузеньку. На цій арці, обшитій шалівками, він повироблював навкруги і визубні, і усякі зазубні, пустив двома разками саме посередині якісь химерні кружальця. Коло криниці Софія Леонівна звеліла накласти по обидва боки ніби стовпи з плисковатого каміння, а на їх покласти півкругом дуже випнуту дощану покрівлю. Коло хати майстри заклали чималу залу з верандою, поставили слупи, очепили зверху слупи ощепинами, поклали підвалини. Робота неначе горіла в руках безробітних в той час теслів та усяких майстрів.

Коло течії на мочарі, нанизу левади, Софія Леонівна поставила копачів, щоб викопали півкругом дряговину й задернували бережки дернинами. Вона, не вагаючись, навіть поступилась шматочком грядки огородини: мусила без жалю знищить краєчок грядки картоплі та цибулі, незважаючи на свою падковитість до хазяйства.

Через дві неділі Літошевський прислав ще п'ять сотень карбованців. Справа товариства й гастролів пішла так добре, як ніколи. Софія Леонівна, зроду спішна й загониста, звеліла приставить більше теслів і приспішити роботу. Укривальники вшивали куликами покрівлю, а теслі разом з ними закладали стіни та мостили підлогу. Софії Леонівні забажалось скінчить усю роботу до чоловікового повертання. Майстри хапались і якось таки увинулись: забудування було невелике й навіть дрібне; робота коло його незагайна. Ця тяганина тяглась недовго. Залу заразом і клинцювали, і зараз мазальниці й валькували. Вальки в спеку швидко протряхли, і майстри зараз заходились щикатурить й обілювать около. Маляр Берко похопивсь обмалювать браму й покрівлю над криницею та над пригребицею льоху. І за недовгий час уся оселя мала зовсім інший вигляд, ніж було передніше.

— От подивує Флегонт Петрович, як приїде! Певно, не впізнає своєї оселі, — говорила Софія Леонівна до Николаідоса.

— А як приїде, то я йому вранці зроблю несподівану овацію: встругну серенаду або щось таке на цей спосіб, — от побачите й поназдивитесь! — сказав з натяканням Николаідос.

Минуло ще кільки тижнів, і одного дня надвечір Николаідос привіз з вокзалу лист до Літошевської. Літошевський писав, що він скінчив свої гастролі, що їх товариство скінчило об'їзд, заробило дуже добре і він вже виїжджає додому.

І Софія Леонівна, і Николаідос чогось одразу ніби засмутились: перестали розмовлять, похнюпились і задумались. Ця несподівана звістка була їм обом неприємна. В Софії Леонівни аж у душі похололо. Николаідос вже оббувся в оселі, неначе то була вже його власність, оговтався в новій ролі коло чужої жінки. І йому здалось, що незабаром прибуде хтось і випхне його з оселі. Літошевській була непервинка ця

зрада чоловікові. Але вона передніше зраджувала його, сказати б, випадком, на ході, ніби на льоту, з нудьги в час чоловікових гастролів. Але любов до Николаідоса була глибша, щиріша й палкіша, ніж колись передніше. Софія Леонівна почувала, що от-от незабаром приїде чоловік і стане притичиною в її коханні, в частих одвідинах Николаідоса.

Через кільки день Флегонт Петрович приїхав денним поїздом і, найнявши візника Мошка, з нетерплячкою гнався додому. Захарчований утлий Мошко ледве плуганивсь на засуджених шкапах. Під'їхав артист до оселі, зирнув з горба на оселю й з дива витріщив очі: оселя мала чудернацький вигляд буддійської лаври на острові Цейлоні, де зберігається зуб Будди.

На кінці квітника стояв ніби широкий амвон у церкві або широчезна підставка під уликом. На тій підставці піднімався ніби височезний засік або недобудований вітряк без крил і без покрівлі, а більше за все — неначе рамчатий улик з плисковатою покрівлею. Бляхар оббив башту зверху бляхою, а кругом плисковатої покрівлі були поставлені низькі штахети, помальовані зеленою фарбою з жовтими обідками зверху. Двері в те забудування скинулись на вічко в улику. На саму покрівлю того улика вились вузесенькі сходи, що ніби теліпались, причеплені з одного боку. Коло криниці сіріли ніби стовпи або ніби стіни, складені з необтесаного здорового плисковатого каміння, — і це все загалом дуже скинулось на циклопічні забудування, ще до троянської війни в царя Агамемнона в Аргосі. Над купами собачої бузини та болиголови од улиці бовваніла нова брама з високими ворітницями, з високою та широкою дугою зверху. Берко показав усю міць свого декоративного штучництва: повироблював визубні зверху, зазубні однизу, обтикав дошки трьома разками кружалець, неначе почепив на брамі три разки намиста. На біло-сизому полі кружальця червоніли й справді неначе три

разки доброго намиста в дівки на шиї. Визубні були зелені, зазубні були жовтогарячі. Це усе було таке різке, таке яре, що недоброхіть кидалось в вічі, ніби аж кричало: дивіться усі! Як гарно! Ой як гарно! Аж очі вбирає в себе!

— Чого це вона понатулювала в оселі? — аж не видержав Літошевський і промовив ці слова голосно.

Візник оглянувсь і осміхнувсь. Очевидячки, й йому було чудне це усе забудування, котре вже підіймали на смішки та на глум міщани та євреї.

— Ще й начепляв Берко труб з бляшаними крокодилячими зубатими головами, що пороздявляли пащеки по чотири боки отієї індійської пагоди, — бубонів Літошевський ніби сам до себе.

— Еге, це Берко ставив оцей ніби єрусалимський Соломонів храм? — спитав він у візника.

Візник осміхнувсь, зирнув на браму, на рябо й пістряво помальовану покрівлю над криницею та над пригребицею льоху і сказав: "Ой вей мір! Як гарно! Що Берко вигадає й зробе, то все буде гарно та хороше! О, це мейстер неабиякий! Ото цяця! Ццц...А!"

Літошевський в'їхав у двір і тепер тільки побачив приставлену до дому залу з верандою на чотирьох стовпцях. Зала була вже оббілована, чепурненька, веселенька. Прозорі чималі шибки аж сяли на сонці. На ґанок повагом вийшла Софія Леонівна й удавала, що вона осміхається. Сумління в неї ані ворухнулось... Неначе усе в неї в душі було подавнішому, тільки оселя поновилась й очепурилась навдивовижу хороше.

— А що? Бач! Піди лишень у садок та подивись. Подивись і на левадку.

— Воно-то гарно поцяцьковано, тільки ота башта скинулась на якусь собачу халабуду, або на китайську пагоду, або на вавілонську башту. Але навіщо Берко поначіплював отих драконових щелепів і на тій башті, і над брамою та криницею, і над льохом! Ото вже вподоба! Без цих вавілонських та ассірійських ідольських дивовищ в його таки зроду не обійдеться.

— Та то я звеліла поначіплювать такі прикраси, бо воно усе якось гармонізує вкупі... бач... на східний зразець.

— Як бачу, — далеко куцому до зайця: далеко нашій оселі до дач у Гатчині та в Петергофі, як ти казала.

— От і далеко. Тобі, як бачу, скрізь в усьому недогода: нічим ніколи не догодиш тобі, — забубоніла вже роздратована Софія Леонівна і вже була ладна й лаятись і свариться.

— Та ні! То я так собі... Воно собі нічого! Оті різкі фарби та ніби разки намиста дуже підхожі до зеленого листя... до соняшників та гарбузиння... — мимрив він, почуваючи в душі, що йому, природженому естетові, це усе дуже й дуже не припадало до вподоби: але він знав, що нічого не вдіє, й змовчав.

Пішли вони вдвох чистою доріжкою наниз. На місці багна та дряговини лиснів ставочок під високими вербами в сукупних сусідських левадах і вилискував, ніби очко, обрямоване зеленим дерном навкруги.

— Оце гарно! Ой як хороше! Прехороше. І гарно, і користь буде: матимемо принаймні сажавку на рибу, — говорив Літошевський і милувавсь гарненьким ставочком та ободистим бережком. За це усе, за твоє пеклювання та падкування коло цього усього я тобі привіз ще три сотняги карбованців, придбаних на гастролях інших побічних оперних товариств. Ми скрізь мали великий поспіх. За це усе ми скличемо знайомих та встругнемо бенкет навдивовижу! Оця глушина аж густиме з дива цілий рік потім.

— Добре, добре! А нам і справді час би подякувать цим нашим тутешнім знайомим за їх приязнь та прихильність до нас, та ще щоб дяка була з шиком та пишнотою, не абияка, не злидарська.

Другого дня Літошевський своїм звичаєм спав довго. Після важкої довгої мандрівки він був дуже втомлений і спав, як убитий. Коли, вже сливе опівдні, чує він крізь сон, — грають музики. Йому приснилось, що він нібито в театрі: оркестр грає увертюру, завіса от-от одслониться, і йому нібито час вже виступать на сцену в якійсь невідомій ролі. На йому якесь дивовижне убрання давніх лицарських часів, якийсь шлик на голові з срібної луски, якийсь важкий панцир, залізний начільник, що спустився з чола й затуляє йому очі. Вже й завіса одслонюється. Він хоче рушить з місця й виступить, а вага того важкого убрання заважає йому. Він силкується, напружується, але почуває, що все його тіло обважніло, а ноги стали неначе залізні й не можуть поворухнуться. Йому ніяково, досадно. Хтось подає йому знак рукою, киває на його, обіруч махає й свариться кулаками. Йому важко дихати. А музика тне та й тне, неначе жде його виступу на сцену.

Він прокинувсь з острахом. До його чуття долітав гук музик десь неначе зверху, з височини, неначе музики грали десь на

вербах. Двері раптом одчинились і в кімнату вбіг Николаідос, спохвату забувши навіть скинути картуза.

— Добридень вам! Чого це ви й досі викачуєтесь? Он чуєте, вже музики грають вам серенаду.

— Яку серенаду? Які музики? Де вони в дідька взялись у моїй садибі? Може, то захожі чехи, що скрізь блукають по селах? — лепетав Літошевський, протираючи засніділі та заспані очі.

Він схопивсь з ліжка, з нестямки накинув халат аж на голову й вибіг на ґанок. Спросоння в його тяма заморочилась, неначе закаламутилась. Дивиться він, — вгорі на башті і справді грають жидки з місцевого містечкового оркестру. На пекучому ясному сонці виразно манячіли їх бороди, лисніли труби, ворушились смички та лікті.

— От вам і серенада! Оці хирні музнки, певно, дуже спішні. Певно, випадком дізнались, що ви приїхали, та зараз шусть у двір! Та на вавілонську башту з органами! Це ж Софія Леонівна й будувала зумисне цю вавілонську башту задля тих вавілонських музик, що колись за давніх часів на ріках вавілонських сиділи й вигравали.

— Та це, мабуть, ви самі й намовили ті органи, — сказав Літошевський.

Софія Леонівна осміхалась, позирала на химерний верх башти, де музики аж вихали головами та лучками та маяли бородами, де метлялись їх довгополі каптани од завзяття та напруги.

— Ну, теперечки посилайте ж за сусідами, та оце поки в мене вольний час до поїзда, перекинемось кільки раз картами, — сказав Николаідос.

Незабаром винесли самовар під яблуню. Збіглись в одну мить сусіди й засіли за чай. Після чаю вони засіли за карти в холодку, а музики ще довгенько шкварились на сонці та доти вигравали усякових дрібних польок та козачків, доки заслужили по чарці горілки. Само по собі, що заплатив музикам за ту несподівану серенаду не Николаідос, котрий сам і намовив музик, їдучи через місто, а заплатив, за серенаду собі, сам-таки Літошевський з свого повного капшука.

Через тиждень Літошевський оповістив у себе парадовий вечірок і запросив до себе на вечір у неділю багацько гостей. Зійшлись усі місцеві знайомі — доктори, батюшки з жінками, слідчий, становий; поприїжджали й сусідні українські дрібніші пани-дідичі, з котрими Літошевський побратався й приятелював, щоб полювать по їх лісах. Послав він запросини й до капельмейстера й до восьми артистів, що були родом з околиці й саме тоді пробували по селах, користуючись вольним часом. В неділю зібралась сила гостей. Прибуло зо три артисти, і, врешті, сама петербурзька капельмейстерша Чернявська сподобила своїми одвідинами Софію Леонівну. Прикатав і Николаідос з вокзалу. Гості розташувались з картами надворі на веранді, посідали на стільцях і по східцях, бо в покоях було так душно, неначе в грубах було натоплено жаркими дровами з дубини або з березини. Капельмейстерші дуже припали до вподоби покої, а найбільше од усього два кабінети, обставлені й обстелені перськими килимами на східний зразець. Але більше од усього їй припав до вподоби сам хазяїн… од котрого вона сливе не оступалась. Вона залицялась до його ще в Петербурзі, як співала в опері, а він виступав на дебюті.

На веранді, й під яблунею, і коло башти порозставляли столи задля карт. Музики повилазили на башту й витинали усяких вальсів та кадрилів. Під музику чай пили і в карти грали, і вечеряли. Бенкет був бучний на славу. Літошевський, розстаравшись грошей, понавозив багацько горілок, та лікерів, та вин. Гості спромоглись поспорожнювать увесь посуд, позапорожнюваний усякими напоями. Усім була догода в усьому. Були збитки і в наїдках, і в напоях. Пили усі напропали! Літошевський спорожнив кишені так, що йому ледве вистачило з заробітку на виїзд до Києва на свою артистичну службу.

Софія Леонівна не схотіла їхати з ним до Києва. Їй буцімбито не хотілось кидать дому й оселі на дядинин догляд, бо давніше, виїжджаючи з чоловіком на зиму в місто, вона щороку запрошувала до себе на зиму стару чоловікову дядину, бідну удову, і кидала дім, і коні, і наймита на її догляд. В Літошевської в той час була інша думка й гадка: їй забажалось продовжить свій роман з Николаідосом як можна далі.

Але в цьому їй не спосудилось. Трапилась така подія, що Николаідос мусив швидко покинуть службу. Його помічник, дуже зависний та непомирливий, виказав потаєнці начальникові за його нехтування службою через надто вже часті одвідини Літошевської. Николаідос побачив, що непереливки, напитав собі місце земського начальника на Басарабії й незабаром виїхав на нову службу. Цей наглий од'їзд коханця дуже вразив і засмутив Софію Леонівну. Зоставшись восени в самотині, вона дуже нудьгувала, хоч була й хазяйновита й навіть падковита до хазяйства. Зібравши хапком городину, поховавши усякі овощі в льох, вона запросила стару чоловікову убогу дядину за хазяйку в свою оселю, а сама з дітьми з нудьги хапком дременула до чоловіка в Київ... напитувати собі нового настоятеля на спорожніле місце коханця.

1903 року. Київ.